

KEDVELNI VAGY TISZTELNI? AZ ELŐÍTÉLETEK CSÖKKENTÉSE A MELEGSZÍVŰSÉG ÉS A KOMPETENCIA DIMENZIÓIBAN¹

SZEKERES Hanna

ELTE PPK Pszichológiai Intézet, Szociálpszichológia Tanszék
szekeres.hanna@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A legtöbb előítélet-csökkentő program célja az „érzékenyítés”, vagyis az, hogy a többségi társadalom kevésbé negatív érzésekkel vagy kevesebb közönnyel viszonyuljon egy stigmatizált csoporthoz. Így ezen programok a rokonszenvalapú előítéletekben igyekeznek vagy képesek hatást elérni. Ugyanakkor az előítéleteknek van egy másik dimenziója, amit mind az intervenciók kutatói, mind kivitelezői hajlamosak figyelmen kívül hagyni, mégpedig azt, hogy mennyire észlelünk kompetensnek egy csoportot, vagyis mennyire értékeljük sokra a képességeiket. Ennek ellenére kevés olyan előítélet-csökkentő program létezik, amely más csoportok kompetenciájának elismerését célozná meg, pedig ez nagy jelentőséggel bír az ő oktatási és munkaerőpiaci integrációjukra. A jelen tanulmányban ezen hiányosságra hívom fel a figyelmet, és teszok javaslatokat.

Módszer: A tanulmányban bemutatok a terepen is gyakran alkalmazott, bizonyítékon alapuló előítélet-csökkentő intervenciók típusait, az ehhez kapcsolódó külföldi és hazai kutatások sajátosságaira és eredményeire is kitérve. Célom, hogy az intervenciókat kiértékeljem, és rámutassak a jobb és kevésbé jó gyakorlatokra, továbbá megmutassam, hogy a kizárólag rokonszenvalapú előítélet-csökkentő intervencióknak milyen korlátai vannak, amennyiben a kompetenciára vonatkozó előítéletesség megváltoztatásával nem foglalkoznak.

Eredmények: A jelen áttekintésből az tűnik ki, hogy az intervenciós kutatások és gyakorlatok kevés figyelmet fordítanak a kompetenciaalapú előítéletek csökkentésére, így akarattalanul is kockáztatva ezen előítéletek megerősítését. Ennek fényében, az intervenciók elemzett erősségeiből és tanulásaiból egy javaslatcsomagot fogalmaztam meg, amely támpontot adhat

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20–4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

olyan intervenciók tervezéséhez, amelyek hatékonyak lehetnek a magyar többségi társadalom körében is, különböző kisebbségi csoportok (például LMBT-, bevándorló vagy roma emberek) felé irányuló kompetenciaalapú előítéletek csökkentésében.

Következtetések: Az intervenciók tervezésénél és alkalmazásánál figyelembe kell venni bizonyos csoportközi pszichológiai adottságokat. A jelen tanulmányban az előítéletek természetét elemeztem.

Kulcsszavak: Sztereotípiá Tartalom Modell, észlelt kompetencia, észlelt melegszívűség, előítélet-csökkentő intervenciók, érzékenyítés

BEVEZETŐ

Az előítélet-csökkentő programok kutatói és kivitelezői is hajlamosak az előítéleteket homogén jelenségként kezelni. Megközelítésük leginkább azt veszi figyelembe, hogy az emberek egy társadalmi csoporthoz pozitívan vagy negatívan viszonyulnak-e, mennyire vannak tudatában saját előítéleteiknek, és milyen mértékben előítéletesek. Ezzel összhangban a legtöbb előítélet-csökkentő program „érzékenyítés”, amelynek célja, hogy a többségi társadalom tudatosabb legyen, befogadóbbá váljon, és kevésbé negatív érzésekkel viszonyuljon egy adott stigmatizált csoporthoz (Paluck, 2006; Paluck és Green, 2009; Walton és Wilson, 2018). De vajon elég csak érzékenyíteni, ideális esetben „megkedveltetni” egy csoportot a többségi társadalommal? Ha pedig az emberek „érzékenyebbek” lettek a csoport felé, ebből vajon feltétlenül következtethetünk arra is, hogy megváltoznak a csoport tagjairól alkotott elképzeléseik, például tehetségesebbnek vagy akár kompetensebbnek is látják őket? Ugyanaz megszeretni és megkedvelni valakit, mint értékelni őket vagy tisztelni a képességeiket? A jelen tanulmány a kompetenciaalapú előítéletek csökkentésének a kérdésével foglalkozik annak fényében, hogy az előítélet-csökkentő intervenció túlnyomóan a rokonszenvalapú elő-

ítélet-dimenzióon igyekszik vagy képes hatást elérni.

Az előítéletek szociálpszichológiai kutatásai azt mutatják (Fiske és mtsai, 2002), hogy nem minden társadalmi csoport felé vagyunk hasonlóképpen előítéletesek, és az előítéletek természetének két jellegzetes dimenziója van, az észlelt melegszívűség (kedveljük a személyt, rokonszenves számunkra) és az észlelt kompetencia (tiszteljük a személyt). Ezek a dimenziók pedig meghatározzák az érzelmeinket és a viselkedésünket az adott csoport tagjai felé. Észlelhetünk egy csoportot kevésbé rokonszenvesnek, mégis sokra tarthatjuk őket a képességeikért, vagy éppen ellenkezőleg, kedvelhetjük egy csoport tagjait anélkül, hogy sokra tartanánk őket (Fiske és Dupree, 2015).

Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy mindkét szempontból (rokonszeny és kompetencia) negatívan értékelünk egy csoportot. Kutatási eredmények alapján úgy tűnik, hogy vannak olyan társadalmi csoportok, amelyek az utóbbit látszanak tükrözni, pl. nyugaton a menekültekkel és bevándorlókkal szemben (Fiske, 2018), vagy itthon a romákkal szemben (Szekeres, Bruneau, és mtsai, előkészületben). Azonban az, hogy egy csoport iránt negatívan érzünk mindkét szempontból, nem jelenti azt, hogy mindkét előítélet-dimenzióban ugyanazzal a beavatkozással tudunk elérni változást. Tehát egy érzékenyítő program,

amely csökkenti a rokonszenvalapú előítéleteket, (hosszú távon) akár a kompetenciaalapú előítéletekre is hatással lehet, azonban ez nem garantált, hiszen ezek a dimenziók függetlenek egymástól (Fiske és mtsai, 2002). Például lehet, hogy növelni tudjuk a rokonszenvet egy csoport felé (illetve a társadalom egyes tagjaiban a többiekénél lehet már eleve magasabb a rokonszen), de a velük szembeni előítéletek továbbra is utalhatnak a kompetencia és képességek vélt hiányára. Sőt amikor magas észlelt rokonszenveség párosul alacsony észlelt kompetenciával, az akár egy másféle problémát is szülhet, például paternalista (atyáskodó, lekezelő) attitűdöt a csoport felé (Glick és Fiske, 2001).

Ennek ellenére kevés olyan előítélet-csökkentő program létezik mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban, amely éppen egy csoport kompetenciájának elismerését célozná (áttekintésért lásd Paluck és Green, 2009; Paluck és mtsai, 2020; illetve Walton és Wilson, 2018; romákkal szembeni előítélet-intervenciókkal kapcsolatban lásd Polrom, 2020). Márpedig bizonyos társadalmi szintű célok tekintetében, mint például oktatási vagy munkaerőpiaci integráció, a kompetenciaalapú előítéletek változtatása még talán fontosabb is lehet, mint a rokonszenvé. Kedvelhetünk egy csoportot, gondolhatjuk róluk, hogy rokonszenvesek, szeretetreméltóak. Ám ha nem hajlunk arra, hogy magas státuszú pozíciókban, cégmenedzser- vagy professzorszerepben képzeljük őket, akkor ez jelentős diszkriminációhoz vezethet a csoporttal szemben (Fiske és mtsai, 2002). Az észlelt kompetencia hiánya nagyban hátráltatja egy csoport tagjait abban, hogy kiemelkedjenek, hogy társadalmi mobilitást tudjanak elérni (Cuddy és mtsai, 2008).

A jelen tanulmányban a népszerű, bizonyítékon alapuló (*evidence-based*) előíté-

let-csökkentő intervenciók típusait mutatom be, az ehhez kapcsolódó külföldi és hazai kutatások sajátosságaira és eredményeire is kitérve. Az itt tárgyalt intervenciótípusok: a kontaktusalapú (pl. Yablon, 2012), a perspektívaváltó (pl. Galinsky és Moskowitz, 2000), a kulturális oktatás (pl. Brannon és Walton, 2013) és a sztereotípiacáfoló példák módszerei (pl. Dasgupta és Greenwald, 2001).

Céлом, hogy az intervenciókat kiértékeljem, és rámutassak a jobb és kevésbé jó gyakorlatokra. Továbbá hogy megmutassam, a kizárólag rokonszenvalapú előítélet-csökkentő intervencióknak milyen korlátai vannak, amennyiben a kompetenciára vonatkozó előítéletesség megváltoztatásával nem foglalkoznak. Végül, olyan intervenciószempontrendszert és javaslatcsomagot fogalmazok meg, amely a szakirodalom és az eddigi empirikus kutatási eredmények alapján a magyar többségi társadalom körében is potenciálisan csökkenteni tudna különféle társadalmi csoportok felé irányuló kompetenciaalapú előítéleteket. Ennek fényében magyarországi kontextusban három főbb társadalmi csoporttal szembeni előítéletekről és előítélet-csökkentésről fogok említést tenni: az LMBT-közösség, a romák, valamint a menekültek és bevándorlók.

INTERVENCIÓS KUTATÁSOK ÉS ALKALMAZÁSUK TEREPEN

Az előítélet-csökkentő intervenciók alatt olyan tevékenységet értünk, amelynek célja egy társadalmi csoport (pl. többségi csoport) érzékenyítése vagy a csoporttal szembeni társadalmi előítéletek csökkentése egy másik társadalmi csoport iránt (pl. kisebbségi csoport), illetve a két csoport közötti konfliktus csökkentése vagy kapcsolatuk javítása

(Allport, 1954; Wilder, 1986). A szociálpszichológiai intervenciók fókuszában azok a pszichológiai folyamatok állnak, amelyek lehetővé teszik a csoportközi viszonyok változását és az előítélet csökkentését, illetve az intervenciók konkrét hatékonyságát, eredményességét és korlátait vizsgálják (Walton és Wilson, 2018). Az intervenciók nagyobb része alulról szerveződő terepkezdeményezésből származik. Azonban már az 1950-es évek óta foglalkozik a témával és folytat labor- és terepkísérleteket is ezen a téren a szociálpszichológia (pl. Allport kontaktushipotézise, illetve Aronson mozaikmódszere; Allport, 1954; Aronson, 1978).

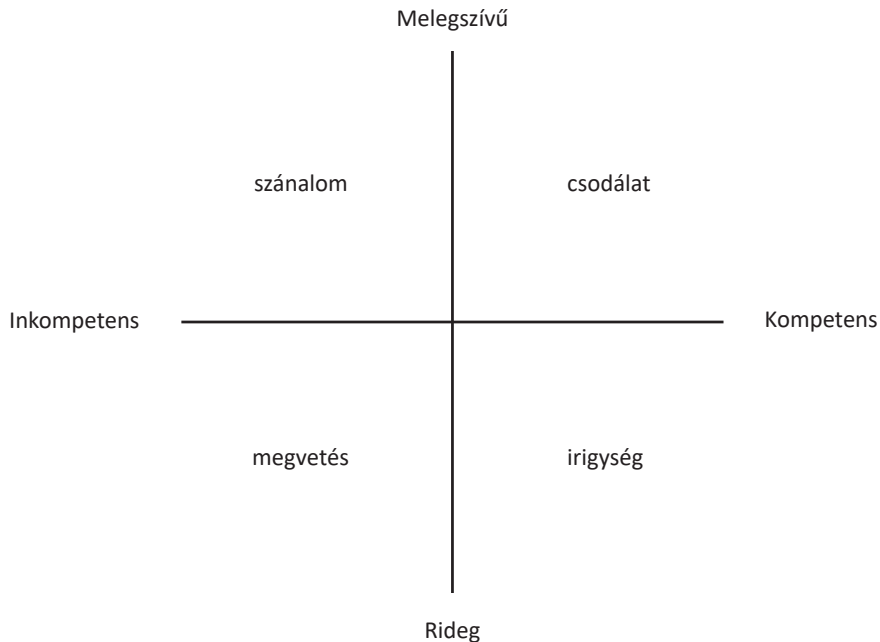
A szociálpszichológiai csoportközi előítélet-csökkentő intervenciók terepen alkalmazott legismertebb formája az érzékenyítő és diverzitásprogramok (Paluck, 2006; Paluck és Green, 2009; Moss-Racusin és mtsai, 2014; Walton és Wilson, 2018). Bár ezeknek a programoknak nincs feltétlenül valamilyen konkrét célja a kiváltott hatást illetően, de meg lehet róluk állapítani, hogy többnyire arra irányulnak, hogy egy adott társadalmi csoport felé nőjön az empátia, a bizalom és a tolerancia szintje, és a valamilyen értelemben vett „másság elfogadását” támogassa (pl. Paluck, 2006). Nemcsak a nyugati országokban (Moss-Racusin és mtsai, 2014), de már itthon is elterjedt gyakorlat az érzékenyítő és diverzitástréningek vagy programok szervezése az oktatásban, az egészségügyben, a közszolgálati szektorban dolgozóknak, akár rendőröknek is (pl. Pál és Örkény, 2014; Teidelt és Gregor, 2017). Érzékenyítő programokat tartanak iskolásoknak, például tolerancianap alkalmával vagy egy osztálykirándulás keretein belül (pl. Láthatatlan Kiállítás meglátogatása). Külföldi és hazai kutatások alapján ezek az érzékenyítő módszerek hatásosak tudnak lenni az előítéletek csökkentésében

(Magyarországon pl. Kende, Tropp és Lantos, 2017; Orosz és mtsai, 2016), azonban fontos figyelembe venni, hogy éppen *mely* előítéletek csökkentésében hatékonyak.

AZ ELŐÍTÉLETEK HETEROGÉN TERMÉSZETE

Az előítéletek tartalma

Az empirikus vizsgálatok a múltban és ma is gyakran egysikúnak ábrázolják a csoporttal szembeni előítéletet: tehát vagy negatívan viszonyulunk egy csoporthoz, vagy sem, például a fehér-amerikaiak megvetik a feketét, és távolságot tartanak tőlük (áttekintésért lásd Fiske, 1998; Fiske és mtsai, 2007; Jones, 1997). Ez később annyiban vált árnyalttá, hogy (a negatív mellett) a pozitív sztereotípiák fogalma is teret nyert. Például a fehér-amerikaiak úgy gondolják, a feketék jók a sportban (Glick és Fiske, 1996). Úttörő munkájukban Susan Fiske szociálpszichológus és munkatársai megfogalmazták a Sztereotípiák Tartalom Modelljét (SZTM, Fiske és mtsai, 2002), amely túlmutat az előítéletek negatív és pozitív dimenzióin. Ez nagyban meghatározta, hogyan gondolkodnak a szociálpszichológusok a különböző csoportokkal szembeni előítéletek természetéről. Az előítélet természetét egy társadalmi csoportnak tulajdonított két jellemzőn keresztül határozták meg, a *melegszívű* („warmth”) dimenzióban, ha valaki rokonszenves, megbízható, barátságos, őszinte, szeretetre méltó, illetve jó szándékú (szemben azzal, ha pl. rideg vagy számító); illetve a *kompetens* dimenzióban, amikor valaki magabiztos, asszertív, intelligens, tehetséges, illetve ambiciózus (szemben azzal, ha pl. lusta vagy buta) (lásd *1. ábra*).

1. ábra. Sztereotípa Tartalom Modell (Cuddy és mtsai, 2007, 2008; Fiske és mtsai, 2002 alapján)

A két tulajdonság negatív és pozitív pólusa mentén négy kategóriát találunk, amelyek meghatározzák, hogyan viszonyulunk egy-egy csoport tagjaihoz (Cuddy és mtsai, 2007; 2008; Fiske és mtsai, 2002). Azon csoportok tagjai felé, akiket melegszívűnek és kompetensnek látunk, csodálatot és büszkeséget érzünk, és nagyobb valószínűséggel segítjük vagy fogadjuk el őket. Kutatások alapján (áttekintésért lásd Fiske, 2018; illetve Fiske és Dupree, 2015) egy átlagos, többségi állampolgár számára ebbe a kategóriába tartoznak a saját, alapértelmezett referenciacsoportjai, vagyis például egy nyugati átlagos, többségi csoporthoz tartozó ember számára itt található a fehér, keresztény, középosztálybeli emberek. Ezzel ellentétesen azok állnak, akiket nem tartunk se kompetensnek, se melegszívűnek, őket megvetjük. Ebbe a kategóriába tartoznak az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában például

az afrikaiak, a bevándorlók, a drogfüggők és a hajléktalanok (Fiske, 2018). A felénk irányuló előítéletek közönyösséget vagy akár bántalmazó viselkedést is kiválthatnak.

E két, egyértelműen negatív, illetve pozitív kategória mellett létezik két ambivalens előítélet-kategória is. Azok felé a csoportok felé, akiket ugyan kompetensnek látunk, de emellett ridegnek is, leginkább irigységet érzünk. Lehet, hogy toleráljuk őket, de tartunk attól, hogy esetleg (akár kulturális vagy gazdasági) veszélyt jelentenek ránk nézve. Fiske és munkatársainak (Fiske, 2018) vizsgálataiból az derül ki, hogy ebbe a kategóriába tartoznak pl. az üzletemberek, a gazdagok, az ázsiaiak, a zsidók és a karriérista nők is. Végül azok a csoportok, amelyeket melegszívűnek látunk, de nem gondoljuk őket kompetensnek, leginkább sajnálatot vagy együttérzést váltanak ki belőlünk. Felénk mind a megsegítés, mind a közönyösség

jellemző viselkedés lehet. Ide tartoznak például az idősek, a gyerekek, a fogyatékkal élők és a háziasszonyok. Külön szeretném kiemelni ez utóbbi előítélet-kategóriát, (amit *paternalista előítéletnek* is hívunk – lásd Fiske és mtsai, 2002, 1999; Glick és Fiske, 2001), mert a következőkben is lesz róla szó.

Előítéletek tartalma külföldi és hazai kontextusban

A Sztereotípiá Tartalom Modell dimenzióit több tucat országban kutatták reprezentatív mintákon (Cuddy és mtsai, 2009; Durante és mtsai, 2013; Fiske és mtsai, 2007). Külföldi kutatások alapján a menekültek felé irányuló sztereotípiák többnyire alacsony kompetenciát és alacsony melegszívűséget tükröznek, bár az utóbbi függ attól is, hogy milyen menekültcsoportról van szó (Kotzur és mtsai, 2019; Lee és Fiske, 2006). A bevándorlókkal szembeni SZTM-dimenziók vizsgálataiban azt találták, hogy míg az európai és kelet- és dél-ázsiai bevándorlókkal kapcsolatban a sztereotípiák magasabb kompetenciát tükröznek, és alacsony észlelt melegszívűséget, addig a közel-keleti országokból jött bevándorlókkal kapcsolatban szintén alacsony a melegszívűség, de a kompetencia megítélése is közepes érték körüli (Lee és Fiske, 2006). Az arabok és muszlimok megítélése egymáshoz hasonló, bár az ő esetükben inkább alacsony értékeket mutat mindkét dimenzióban (Cuddy és mtsai, 2007; Fiske és mtsai, 2002; Fiske, 2018). A bevándorlókkal és menekültekkel kapcsolatban hazai kutatások nagyrészt az idegenellenesség alakulását és a befogadási szándékot vizsgálták (pl. Gerő és mtsai, 2015; Sík, és mtsai, 2016), és kevésbé az előítéletek e két dimenzióban kifejezhető természetét.

A romákkal kapcsolatban hiányosabbak a külföldi kutatások. Egy norvég (Bye és mtsai, 2014) és egy görög (Durante és mtsai, 2013) mintán végzett vizsgálatból az tűnik ki, hogy a romákat az alacsony kompetencia – alacsony melegszívűség dimenzióban látják az emberek. A romákkal kapcsolatos hazai kutatások meghatározták, hogy mik a legerjedtebb hiedelmek és narratívák a romákkal szemben (pl. „A romáknak általában sok gyerekük van, akiknek nem adják meg a megfelelő törődést.”, Enyedi és mtsai, 2004; Kende, Hadarics és Lášticová, 2017). Ezenkívül mértek rokonszenveséget különböző külső csoportok felé (ahol egy érzelmi hőmérőn jelzik a résztvevők, hogy egy adott csoport mennyire rokonszenves vagy ellenszenves), amik rendre azt az eredményt hozták, hogy a leginkább elutasított csoportot a romák jelentik (lásd Kende, Nyúl és mtsai, 2018). Az utóbbiról gondolhatjuk, hogy a melegszívűség dimenzióban vizsgálja az előítéleteket. Romákra vonatkoztatva észlelt kompetenciadimenziót azonban nem mértek, illetve ha mérték (pl. olyan állításokkal, hogy a romáknak nincs jó viszonyuk a munkához, lusták vagy nem értelmesek; Enyedi és mtsai, 2004; Kende, Hadarics és Lášticová, 2017), tartalmilag nem különböztették meg más attitűdöket mérő állításoktól, és így egyetlen skálán, összevonva mérték a sztereotípiák különböző dimenzióit.

Miután a nyugati és dél-európai országokban várhatóan más a társadalmi és történeti beágyazódása a romáknak és a bevándorlóknak, mint Kelet-Közép-Európában, így hiánypótlásként 2015-ben itthon is megvizsgáltuk online kérdőíves módszerrel, a lakosság nemre, életkorra, iskolai végzettségre és településjellegre reprezentatív mintáján ($N = 915$) ezeket a sztereotípiatartalmakat néhány társadalmi csoporttal szemben (Szekeres, Bruneau, és mtsai, előkészületben). Első-

sorban a romák, a zsidók, az LGBT-emberek (leszbikusok, melegek, biszexuálisok és transznművek²) és muszlimok³ megítélésére voltunk kíváncsiak, magukban, egymáshoz és más csoportokhoz viszonyítva. A következő kérdésre kellett válaszolniuk a résztvevőknek: „Ön szerint mennyire jellemzi az alábbi két tulajdonság a felsorolt csoportok átlagos tagjait?” egy 0-tól (egyáltalán nem jellemzi) 10-ig (teljes mértékben jellemzi) terjedő skálán melegszívűség- és kompetencia-dimenzióban (az utóbbihoz adtunk példát is, pl. „hozzáértő, sikeres”).

Az eredmények az 1. táblázatban (átlagok és szórás) illetve a 2. ábrán találhatóak.⁴ A zsidókat majdnem olyan kompetensnek ítélték meg, mint az orvosokat. Ugyanakkor melegszívűségben közepesre értékelték őket,

hasonlóan a muszlimokhoz, akiket viszont kevésbé kompetensnek ítélték az emberek. Az LGBT-csoport hasonló melegszívűség-értékelést kapott, ugyanakkor jóval rosszabb kompetenciát, őket a közepes érték alatt látják az emberek. Ugyanakkor melegszívűségben a legrosszabb értékelést, az összes csoport közül a romák kapták. Őket észlelt kompetenciában is alacsonyan ítélték meg, olyannyira, hogy a szellemi fogyatékkal élőknel is alacsonyabbra értékelték őket, és az összes csoport közül egyedül a hajléktalanokat látták náluk is kevésbé kompetensnek. Ezek alapján elmondható, hogy a romák az egyetlen olyan (vizsgált) csoport, amely a legkevésbé kívánatos mátrixnegyedben, az alacsony melegszívűség – alacsony kompetencia dimenzióban végezte.

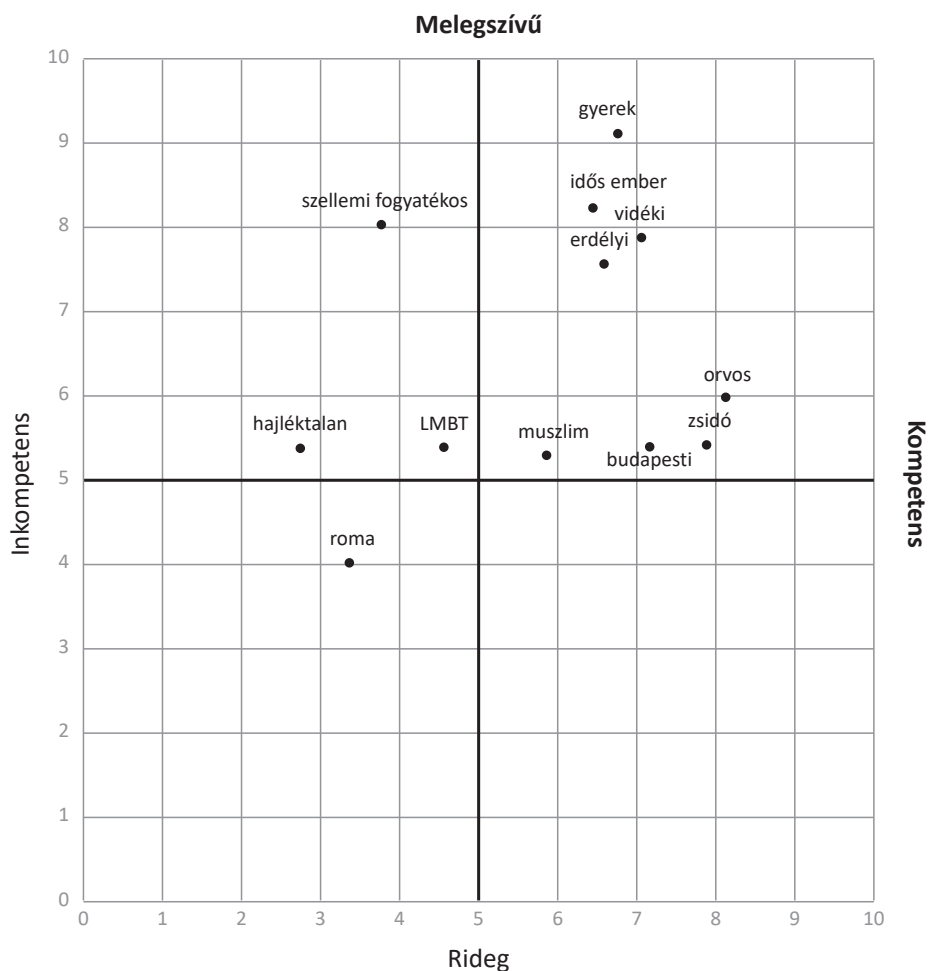
1. táblázat. Sztereotípiatartalom (észlelt kompetencia és melegszívűség) különböző csoportok felé, átlagok (M) és szórások (SD). A válaszokat egy 11-fokú skálán adták meg 0-tól 10-ig

	Kompetencia M (SD)	Melegszívűség M (SD)
hajléktalanok	2,76 (2,11)	5,38 (2,57)
LGBT	4,58 (2,80)	5,39 (2,66)
romák	3,37 (2,26)	4,02 (2,72)
erdélyiek	6,59 (2,51)	7,57 (2,68)
zsidók	7,90 (2,58)	5,43 (2,67)
muszlimok	5,88 (2,43)	5,30 (2,57)
budapestiek	7,17 (2,20)	5,40 (2,30)
vidékiek	7,07 (2,06)	7,89 (2,05)
szellemi fogyatékkal élők	3,77 (2,54)	8,04 (2,52)
orvosok	8,14 (2,27)	5,98 (2,25)
gyerekek	6,77 (2,51)	9,12 (2,09)
idős emberek	6,46 (2,37)	8,24 (2,22)

² Ez a kifejtés a kérdőívben is megjelent, ha a résztvevő nem ismerné a rövidítést.

³ A felmérés az európai „menekültválságot” követően készült. A Magyarországon növekvő iszlamo-fóbiát szerettük volna vizsgálni. Így célcsoportnak a „muszlimokat” választottuk (menekültek vagy bevándorlók helyett).

⁴ A klaszterelemzésre ebben a cikkben nem térünk ki, de további információért forduljon a szerzőhöz.

2. ábra. Csoportok elhelyezkedése a Sztereotípa Tartalom Modell (kompetencia és melegszívűség) dimenzióiban

A külföldi eredményeknek megfelelően a romákról alkotott előítéletek a magyar mintán is replikálódtak (Bye és mtsai, 2014; Durante és mtsai, 2013), ahogy a zsidókról (Cuddy és mtsai, 2007; Fiske és mtsai, 2002) és muszlimokról alkotott elképzelések is (Fiske, 2018). Azonban a külföldi kutatásokhoz képest itthon más megítélés rajzolódik ki az LMBT-közösségről: itthon relatíve alacsonyabb az észlelt kompetencia és meleg-

szívűség. Ugyanakkor a külföldi eredmények is vegyesek (és hiányosak), sokban függ a megítélésük attól, hogy homoszexualitás kapcsán férfiakról vagy nőkről beszélünk (azon belül is milyen kategóriát képzelnek az emberek, például *flamboyant*, *butch*, *artistic*), illetve biszexuálisokról vagy transzneműekről van-e szó (Clausell és Fiske, 2005). A kutatások nagyobb részében meleg férfiakat vizsgáltak, akiket melegszívűnek és

kompetensnek látják (Clausell és Fiske, 2005; Fiske és mtsai, 2002; Sink és mtsai, 2018). A leszbikusok és biszexuálisok is közepes/semleges, de inkább kompetens és melegszívű dimenzióba tartoznak, de általában alacsonyabban helyezkednek el, mint a heteroszexuálisok (Mize és Manago, 2018).

Ezen eredmények alapján, ha a relatív értékeket vesszük figyelembe egy többségi referenciacsoporthoz képest, mint a vidékiek, akkor a magyar társadalomban alacsony az észlelt melegszívűség a zsidók, a muszlimok, az LGBT-emberek és a romák felé. A kompetenciadimenzióban mind az LGBT- és a muszlim emberekkel (véltetően a bevándorló vagy menekült muszlimokra vonatkozóan még inkább), de legfőképpen a romákkal szemben jelentősek az előítéletek. Az eredmények alapján az is kitűnik, hogy mind az LGBT-csoport, mind a romák esetében az észlelt kompetencia még alacsonyabb, mint az észlelt melegszívűség. Ezek fényében az javasolható, hogy míg például a zsidókkal szembeni előítélet-csökkentő intervencióknál fontosabb a rokonszenvedés növelése, mint az észlelt kompetencia növelése, addig a romák és az LGBT-csoportok esetében olyan előítélet-csökkentő intervenciókat lenne érdemes tervezni és alkalmazni, amelyek nem csupán a rokonszenvedést, de az észlelt kompetenciát is növelik.

Paternalista előítéletek, azaz miért nem elég a rokonszenvedés-dimenziót növelni?

Abban az esetben, ha egy csoport felé nem csak az észlelt rokonszenvedés, de az észlelt kompetencia is alacsony, akkor problematikusabbá válhat csak a melegszívűség-alapú előítéleteket csökkenteni, mert így a csoport felé irányuló attitűd paternalistává válhat. A paternalista előítélet olyan attitűd, ami

lenéz és lekezelő egy másik csoporttal szemben. Például nőkről az az elképzelés, hogy szeretetre méltóak, de nem kompetensek, ezért óvni és védelmezni kell őket (Becker és mtsai, 2019; Glick és Fiske, 2001; Jackman, 1994).

A paternalista előítéletek meghatározhatják a csoport felé irányuló segítségnyújtás formáit, és így a csoporttagok kiemelkedési lehetőségeit is. Egy németországi kutatásban például azt találták, hogy többségi németek nagyobb valószínűséggel nyújtottak „függőségorientált” (vs. autonómiaorientált) segítséget a menekülteknek, amikor paternalisztikusan látták a két csoport közötti kapcsolatot. Vagyis a menekülteket maguknál kevésbé kompetensnek látták, akiket ezért nekik, az erősebbeknek védelmezni kell (Becker és mtsai, 2019). A függőség-, illetve autonómiaorientált segítséget leginkább azzal a dichotómiával lehet leírni, mint a közmondásban: „Nem halat kell adni az éhezőknek, hanem hálót (és megtanítani halászni).” (Ferolino, 2018; Nadler és Halabi, 2006). Amikor kompetensnek látunk egy csoportot, akkor inkább vagyunk motiváltak arra, hogy olyan jellegű segítséget nyújtsunk nekik, amely képessé teszi őket a továbbiakban boldogulni (pl. képzéseket elérhetővé tenni számukra). Azonban a csoport kompetenciájának megkérdőjelezése arra motiválhatja az embereket, hogy megoldják a másik helyett a problémáikat, vagyis függőségorientált segítséget nyújtsanak számukra (pl. ruhát vagy élelmiszert adományozzanak). Ez a hozzáállás hosszú távon megnehezíti a csoport önállóságát, és így az alacsony státuszú helyzetükből való kiemelkedést, a társadalmi mobilitást is (Radke és mtsai, 2020).

Ennél is aggasztóbb, hogy a paternalista előítéletek nem csak a csoport felé irányuló segítségnyújtás formáit, de a csoport felé

irányuló diszkriminációt is bejósolhatják. Egy Magyarországon végzett vizsgálatunkban (Bruneau és mtsai, 2020) végzős tanárszakos hallgatóknak ($N = 161$) 8. évfolyamos roma és nem roma nevű tanulók számára kellett „tanulói portfóliójuk” alapján javaslatot tenni a továbbtanulásukra. A portfóliók úgy lettek kialakítva, hogy összességében a roma és nem roma tanulók teljesítménye azonos legyen. Ennek ellenére, a roma tanulókat nagyobb valószínűséggel ajánlották alacsonyabb szintű, érettségit nem adó középiskolába, mint a nem roma tanulókat. Ezek az eredmények nem meglepőek korábbi kutatások fényében, amelyek a roma tanulókkal szembeni diszkriminációt vizsgálták (Kende és Neményi, 2006; Kertesi és Kézdi, 2010).

A kutatás legfontosabb eredménye ugyanakkor nem az volt, hogy rámutatott erre a hátrányosan megkülönböztető gyakorlatra, hanem az, hogy a roma tanulók diszkriminációját nem az ellenszenv, hanem a romákkal szembeni dehumanizáció mértéke jósolta be, vagyis az, hogy mennyire látták őket „alsóbbrendűnek”. Továbbá a diszkrimináció éppen azoknál volt a legerősebb, akik egyébként kedvelték a romákat, de képességeiket nem tartották túl sokra. Azt feltételeztük, hogy ezt a jelenséget egyfajta komplex paternalista hozzáállás fűti. Ezt alátámasztja az a további kutatási eredmény is ennek a vizsgálatnak a folytatásából (Szekeres, Bruneau és mtsai, előkészületben), hogy a tanárszakos résztvevők minél inkább egyetértettek paternalista pedagógiai megközelítéssel (például ilyen és ehhez hasonló állításokkal: „Ha a roma diákok elleneznek is egy feladatot az órán, a tanárnak akkor is végig kell azt csinálnia velük, mert a roma diákok nem mindig tudják, mi a legjobb számukra.”), annál magasabb diszkriminációt mutattak a roma tanulók felé.

A paternalista hozzáállással további probléma, hogy a pozitív köntösbe bújtatott viszonyulás látszólag ártalmatlan, éppen ezért nehezebb észrevenni, így pedig hozzájárul az előítéletek fennmaradásához (áttekintésért lásd Czopp és mtsai, 2015; Glick és Fiske, 2001). A paternalista megközelítés hátrányos mivoltát főleg olyan csoportközi és társadalmi kontextusban nehéz észrevenni, ahol a társadalmi normák ellenségesek, és a pozitív hozzáállás ritka a csoport tagjai felé. Ebben a kontextusban már azt is értéknek láthatjuk, ha a társadalom egyes tagjai bármilyen rokonszenvet mutatnak a csoport felé (Siy és Cheryan, 2016). Úgy tűnhet, hogy a pozitív előítéletekkel ellensúlyozni tudjuk a negatív előítéleteket mint az észlelt kompetencia hiányát, holott inkább tovább erősítjük a meglévő sztereotípiákat. Ez a hozzáállás pedig hozzájárulhat az aszimmetrikus erőviszonyok, társadalmi hierarchia és a diszkriminatív rendszer fenntartásához, legfőképpen akkor, ha a pozitív tulajdonságokat (pl. melegszívűség) valójában nem értékeli annyira a társadalom, mint a kompetenciát, például intellektuális, kulturális vagy anyagi tekintetben (Glick, 2002).

Az előítéletelességet nemcsak a paternalista attitűdök megjelenése fedheti el, hanem további pozitív sztereotípiák és felszínes gesztusok is, amelyek elhitetik az emberekkel, hogy ők valójában nyitottak, toleránsak és mentesek az előítéletektől (Siy és Cheryan, 2016; Zou és Cheryan, 2015). Például a közel-keleti bevándorlók gasztronómiája vagy a roma zenészek felé való nyitottsággal az emberek azt a látszatot kelthetik, hogy nem előítéletesek. Tudatosan vagy sem, ezeket a csoportokat a pozitív előítéleteken keresztül tartjuk alacsony státuszú „helyükön” (Czopp és mtsai, 2015). Nem mindegy ugyanis, hogy a nyitottság abban merül ki, hogy

elfogadjuk, ha az adott csoport tagja főz nekünk vagy zenél, szemben azzal, ha a főnökünk lenne. Azonban az olyan csoportok esetén, ahol az alacsony kompetenciaszint észlelése a jellemző (szemben a magassal, mint pl. a zsidók esetében), ténylegesen az elfogadásnak nem ez a szintje fenyegető elsősorban, hanem még ennek is a hiánya.

Magyarországi kontextusban például a legtöbb emberben valószínűleg fel sem merül, hogy elfogadna-e egy roma személyt főnökének. Hiszen a legritkább esetben fordul elő, hogy a többségi társadalom tagjai ilyen szerepben képzeljenek el romákat. Az alacsony észlelt kompetenciájú csoportok tagjait ritkán képzeljük el magas státuszú szerepekben (Fiske és mtsai, 2002). A probléma forrása éppen az, hogy amikor az emberek romákra gondolnak, nem egy cég menedzsere, egy professzor vagy akár egy egyetemista jut eszükbe, hanem sokkal valószínűbb, hogy valamilyen alacsonyabb presztízsű, alacsony kompetenciát feltételező társadalmi szerepben gondolnak rájuk. Éppen ezt az elképzelést, illetve ennek hiányát fontos megváltoztatni az előítélet-csökkentő intervenciók segítségével.

Összességében, a fentiek fényében az előítélet-csökkentő intervenciók tervezésekor érdemes arra is figyelni, hogy az előítéletek csökkenése ne csupán a paternalista attitűdök megjelenéséhez vezessen el, hanem kifejezetten célozza a kompetenciapercepció megváltoztatását is. A segítségnyújtás (Becker és mtsai, 2019) és diszkriminációs (Bruneau és mtsai, 2020; Szekeres, Bruneau és mtsai, előkészületben) kutatások eredményei azt is sugallják, hogy bizonyos célok tekintetében (pl. oktatási vagy munkaerőpiaci integráció) a kompetenciaalapú előítéletek változtatása még talán fontosabb is lehet, mint a rokonszenvé.

ELŐÍTÉLET-CSÖKKENTŐ INTERVENCIÓK

Bár vannak olyan előítélet-csökkentő intervenciók, amelyek inkább a rokonszenv-dimenziót vagy inkább a kompetenciadimenziót célozzák meg, nem jellemző, hogy e célokat expliciten megfogalmazzák a kontrollált körülmények között végzett empirikus kutatásokban vagy a terepen (intervenciók áttekintésért lásd Paluck és mtsai, 2020; illetve Walton és Wilson, 2018; romákkal szembeni előítélet-csökkentő intervenciókért lásd Polrom, 2020). Ugyanakkor a legtöbb terepen is alkalmazott előítélet-csökkentő intervenció egyfajta *érzékenyítő* intervenciónak tekinthető, és ebből adódóan inkább a rokonszenv-dimenziót célozza meg.

A következőkben bemutatok három olyan népszerű (gyakran alkalmazott) intervenciót, amelyek inkább az előítéletelesség rokonszenv-dimenzióját hivatottak megcélozni. Majd pedig egy olyan intervenciót tárgyalok, amely inkább az előítélet kognitív dimenzióját célozza meg, és a legközvetlenebb lehetőséget nyújtja az észlelt kompetencia növelésére. A továbbiakban ismertetem az egyes intervenciók működésének pszichológiai sajátosságait és azokat az elméleti megfontolásokat, amely alapján ezek az intervenciók a csoportközi viszonyok javításához igyekeznek hozzájárulni. Továbbá kitérek az adott módszerrel kapcsolatos külföldi és hazai kutatásokra, és arra, mi lehet kockázatos vagy éppen hasznos ezekből a kompetenciaalapú előítéletek változtatásában.

A három *érzékenyítő* intervenció-típus, amit bemutatok a *kontaktusalapú*, a *perspektívaváltás* és *kulturális oktatás* intervenciók. Ezeken túl természetesen léteznek más *érzékenyítő* programok is (pl. *érzelemszabályozás* stratégiája, *társas befolyás* alkalmazása).

Ezek a legnépszerűbb előítélet-csökkentő intervenciók közé tartoznak a pszichológiai empirikus kutatásokban, és a terepen is gyakran alkalmazzák őket (Devine és mtsai, 2012; Paluck és Green, 2009; Paluck és mtsai, 2020; Walton, 2014; Watson és Wilson, 2018). Ezek mind kockázatot, mind lehetőséget is rejtenek a kompetenciaalapú előítéletek változtatásában. A negyedik tárgyalt intervenció a *sztereotípiákat cáfoló példák* módszere, amely szintén népszerű az empirikus kutatásokban. Ez az intervenció közvetlenül a sztereotípiák és előítéletek tartalmának a megváltoztatására irányul, és ezáltal lehet kifejezetten hatékony a kompetenciaalapú előítéletek megváltoztatásában is.

Kontaktusalapú intervenciók

A legalaposabban vizsgált és leghatékonyabbnak tartott csoportközi pszichológiai intervenció a kontaktusalapú módszer (Allport, 1954). Egy ilyen intervenció keretein belül társadalmi csoportok (pl. többségi és kisebbségi) tagjai bizonyos feltételek teljesülése mellett lépnek érintkezésbe egymással, és valamilyen közös elfoglaltságban vesznek részt. A kontaktusalapú intervenciók jellemzően interaktívak és élményalapúak. Ennek általános célja, hogy a két csoport pozitív élményeken keresztül kapcsolatba kerüljön egymással. A legtöbb ilyen program a többségi társadalom előítéleteire fókuszál, és lehetőséget ad arra, hogy a csoportok tagjai megismerjék egymást a közös tevékenység során, pl. közös főzés, focizás, zenélés, filmkészítés vagy színházi előadás előkészítése. Külföldön készült kutatások azt bizonyítják, hogy a csoportközi találkozás csökkenti az előítéleteket, az érintkezéssel kapcsolatos szorongást, növeli az empátiát, a rokonszenvet és a bizalmat

a másik csoport tagjai iránt (áttekintésért lásd Hässler és mtsai, 2020; Pettigrew és Tropp, 2006). Ez a pozitív kimenetel pedig a legnagyobb valószínűséggel akkor jelenik meg, ha a kontaktus megfelel bizonyos „optimális” feltételeknek: ha a program keretein belül egyenlő státusza van a résztvevőknek, együttműködnek egy közös célért, illetve, ha támogató közegben valósul meg az érintkezés (Allport, 1954).

Hazai kutatások

Magyarországon is több kutatás foglalkozott a kontaktusalapú előítélet-csökkentés módszerével a romaellenes előítéletek csökkentése terén. Az egyik kutatásban az „Élő Könyvtár” program hatását vizsgálták, amelynek során gimnazista résztvevők folytattak beszélgetést stigmatizált vagy hátrányos helyzetű csoportok tagjaival, LMBT- és roma személyekkel (Orosz és mtsai, 2016). A programot követően, a kontrollcsoporthoz képest, az elő- és utótesztelés eredményei alapján a gimnazisták attitűdjei pozitívan változtak a romák és az LMBT-csoport tagjai felé. Egy másik kutatásban roma és nem roma egyetemisták egy ismerkedős találkozón vettek részt (Kende, Tropp és mtsai, 2017, amely az ún. „fast-friends” módszerre épült), ahol a barátkozós programban résztvevő nem roma fiataloknak pozitívan változtak az attitűdjei a romák felé a kontrollcsoporthoz képest. Ez az utóbbi hatás annál erősebb volt, minél inkább úgy érezték a résztvevők, hogy az intézményes norma (ebben az esetben az egyetem) támogató a romák elleni előítéletek csökkentésében.

Támogató légkör feltétele

Fontos megjegyezni, hogy Magyarországon, ahol a romák szegregálva élnek és súlyos diszkriminációt szenvednek el, nehéz olyan

programot szervezni, ahol a kontaktus optimális feltételei megvalósulnak. Például nem könnyű teljesíteni a támogató norma feltételét, vagyis egy olyan társadalmi közeg biztosítását, ahol értéként tekintenek az előítéletek csökkentésére és az integrációra. Ahol egyenlőtlenebb a társadalom, a harmonikus és támogatott találkozások eleve ritkábban fordulnak elő. Ha meg is történnek, kevésbé hatékonyan csökkentik az előítéleteket (Kende, Phalet és mtsai, 2018). Bár az általános társadalmi normákat nehéz közvetlenül befolyásolni, egy intervenciós program megkezdése előtt fontos, hogy legalább a szűkebb környezet légköre támogató legyen. Tehát elsődleges, hogy megpróbáljuk biztosítani, hogy a közeg, amelyben a program történik, támogató legyen. Például ha iskolásoknak szervezünk intervenciós programot, érdemes lehet elsőnek abba fektetni energiát, hogy az iskolaigazgatót, esetleg a szülőket meggyőzzük a program érdemeiről és hasznosságáról.

Kompetenciaalapú előítéletek és egyenlő(bb) státusz

A kutatások egyike sem vizsgálta, hogy a kontaktus eltérően hat-e a rokonszenv- és a kompetenciaalapú előítéletekre. Nem is igazán találni olyan kutatást, ahol közvetlenül mérték az utóbbit. A magyar kutatásokban is rokonszenvalapú attitűdöket mértek. Például azt, hogy mennyire látják a romákat melegszívűnek, barátságosnak és megbízhatónak (Kende, Tropp és mtsai, 2017). Más esetekben pedig társas távolságot mértek, vagyis hogy elfogadnának-e roma vagy LMBT-személyt osztálytársnak, szomszédnak, barátoknak vagy családtagoknak (Orosz

és mtsai, 2016).⁵ Ezen eredmények ugyanakkor konzisztensek a szakirodalommal, ahol hangsúlyozzák, hogy a csoportközi kontaktus elsősorban az érzelmi attitűdökre hat (pl. rokonszenv), és nem a kognitív dimenziókra (csoportészlelés és sztereotípiák, Tropp és Pettigrew, 2005). Ennek fényében a kontaktusintervenciók célja kevésbé az észlelt kompetencia csökkentése, mintsem a csoporttalálkozások alkalmával előforduló szorongás csökkentése, illetve az empátia növelése a másik csoport iránt (Tropp és Pettigrew, 2005).

A kontaktusprogramok lehetősége a kompetenciaalapú előítélet csökkentésében abban rejlik, hogy a résztvevők találkoznak és megismerik a stigmatizált csoport tagjait. Így felismerik, hogy a másik csoportja pont olyan sokszínű, mint a saját csoportjuk. Találkoznak a kompetencia hiányának a sztereotípiáját cáfoló példákkal és személyekkel is. Annak érdekében, hogy a kontaktus valójában ezt a változást eredményezze, érdemes odafigyelni bizonyos feltételekre. Például arra, hogy mi történik a csoportok közötti találkozás során, és mennyire biztosított a kompetenciát leginkább megalapozó egyenlő státusz az adott programban.

Ha az intervenció során egy film készítésére kerül sor, akkor fontos, hogy ugyanolyan eszközök és erőforrások álljanak rendelkezésére mindkét csoport tagjai számára. Nem szerencsés, ha a magasabb státuszú, többségi csoport tagjainak szülei között nagyobb eséllyel dolgoznak filmiparban. Akkor előfordulhat, hogy a többségi résztvevők otthonról hoznak olyan felszerelést, ami kihangsúlyozhatja a kisebbségi fiatalok hátrányosabb családi helyzetét. Ilyenkor

⁵ Orosz és mtsai (2016) „modern rasszizmus”-t is mértek, azaz hogy a kísérletben részt vevők szerint a romákkal/melegekkel szembeni diszkrimináció létező probléma-e Magyarországon.

érdemes az eszközbeszerzést korlátozni vagy máshogy intézni. Továbbá, jó intervenciók gyakorlat lehet, ha például egy több alkalmas tevékenység során váltakozik, hogy egyszer a kisebbségi, máskor a többségi csoport vezeteti vagy szervezi meg a programot. Így mindkét fél érezheti kontrollban magát.

Más jellegű programokban is fontos, hogy a csoportok közötti találkozásban ne csak alá- és fölérendelt viszony legyen a hátrányos és előnyös csoport tagjai között. Például, a mentorprogramok fókuszában általában a segítségnyújtás és a kisebbség (oktatási vagy munkaerőpiaci) integrációja áll. Ugyanakkor közvetlenül az is a céljuk, hogy a bevont többségi önkénteseket érzékenyítse a külső csoportból érkező résztvevők felé, és így formálják a többségi társadalom szemléletét. Ha azonban a kontaktushelyzet eleve egy segítő kapcsolatot jelent (így alá-fölérendeltséget), például ahol a többségi csoport tagjai önkéntesek vagy akár Ifjúsági Közöségi Szolgálat (IKSZ) keretében vesznek részt a kisebbségi csoport tagjainak képzésében, mentorálásában vagy képességfejlesztésében, akkor kiemelkedő kockázata van annak, hogy a kontaktus ugyan növeli a rokonszenvedést, de paradox módon nem csökkenti, hanem erősíti a kompetenciára vonatkozó előítéleteket, és így a paternalista hozzáállást is (lásd Louis és mtsai, 2019, Radke és mtsai, 2020).

Egy friss kelet-közép-európai (köztük magyar) vizsgálatban (Polrom, 2020), amelyben fókuszcsoport-interjúk készülték olyan civil szervezetekkel, amelyek roma integrációval vagy diszkriminációellenes programokkal foglalkoznak, felmerült, hogy a nem roma önkéntesekben ugyanúgy élnek a romákkal szembeni kompetenciával kapcsolatos előítéletek (pl. alábecsülik

a képességeiket), mint a többségi társadalom átlagos tagjaiban. Ennek eredményeképp előfordul, hogy a kontaktus során egy paternalista segítő kapcsolat alakul ki.

Miután az ilyen programok egy jelentős részében az önkéntesek magasabb státuszú csoportokból kerülnek ki (Wilson, 2000) és a társadalom nagyfokú szegregáltságának köszönhetően gyakorlatilag más helyzetben nem is találkoznak a kisebbségi csoporttal, számukra a célcsoportot a leghátrányosabb, szegregációban élő kisebbséget jelenti. A státuszkülönbségek pedig rendkívül nagyok, ami további erősítheti a paternalista hozzáállást. Ez a kihívás olyan programokban is jelen lehet, amelyben az önkéntesek többségi hátrányos helyzetű közegben mentorálnak (pl. gyermekotthonban). Csak ott nincsenek beágyazott társadalmi előítéletek, és nem kockázat, hogy az egyes mentorált személyek teljesítményét általánosítják az egész (etnikai) csoportra, és így erősödjenek az előítéletek.

Így hasznos lenne olyan feladatokat is integrálni a képzésbe vagy programokba, ahol a mentoráltak tanítanak valamit a mentoroknak vagy önkénteseknek (mint a fordított osztályterem módszere). Ez egyrészt *empowerment* a stigmatizált csoport számára (Shnabel és Nadler, 2008), illetve a mentorok a stigmatizált csoporttal kapcsolatos elképzeléseit is pozitívan tudja változtatni. Ezen kívül különösen fontos lenne, hogy a mentoráló program és szervezet bevonjon a stigmatizált csoportból származó mentorokat és szakembereket is a munkába. Erre mind a tudásuk és perspektívájuk miatt, mind azért is szükség lenne, mert a mentoráltaknak példaképként, az önkénteseknek pedig előítéleteket cáfoló példaként szolgálnának (Zingora és mtsai, 2020). Ebbe a sorba ille- nek azok a programok is, amelyek során

a többségi társadalom tagjai a sztereotípiákat cáfoló kisebbségi személyekkel kerülnek kapcsolatba (pl. iskolai szakmák napján), akár egyetemistákkal, tudósokkal, menedzserekkel vagy más szakemberekkel, vagy akár mindennapi történetekkel és hősökkel, akik valamilyen formában leküzdötték a társadalmi nehézségeket (Columb és Plant, 2011). Természetesen a sztereotípiát cáfoló példák is akkor hatékonyak, ha azokra nem kivételként tekintünk, hanem inkább azt a funkciót töltik be, hogy segítségükkel észrevesszük a stigmatizált csoport belső diverzitását (Wolsko és mtsai, 2003).

A fókuszcsoporthoz tartozásból az is kiderült (Polrom, 2020), hogy a szervezetek nem feltétlenül fordítanak erre a jelenségre figyelmet. Abból a feltételezésből indulnak ki ugyanis, hogy az jön hozzájuk önkénteskedni, aki eleve előítéletmentes, tehát az előítéletesség jelenségével nem igazán kell foglalkozniuk. Ez a feltételezés akár meg is állhatja a helyét a rokonszenvdimenziójában. Tehát feltételezhető, hogy az önkénteseknek az átlaghoz képest pozitívabb attitűdjeik vannak a romák vagy bármilyen más stigmatizált csoport felé (pl. menekültek). Különből miért jelentkeznének segíteni? Ugyanakkor nem feltétlenül előítéletmentesek a kompetenciadimenzióban. Így összességében fontos, hogy erre a nem kívánt jelenségre is figyelmet fordítsanak a szervezetek és képzésszervezők. Egyrészt érdemes ezt a szempontot is belefoglalni az önkéntesorientációba és -képzésbe, valamint a program alatt is önreflexiót gyakorolni és nyíltan beszélni erről a témáról. Ilyen kontextusban hatékony előítélet-csökkentő módszer, ha tudatosítjuk az (egyébként motivált) önkéntesekben a saját előítéleteiket. Illetve az is hatásos, ha informális oktatást kapnak az előítéletek természetéről. Az ilyen edukatív

programokat nevezik *unconscious bias training*-nek, bár a szakirodalomban inkább *debiasing* technikaként utalnak rá (Blair, 2001; Devine és mtsai, 2012; Lilienfeld és mtsai, 2009; Rudman és mtsai, 2001).

Perspektívaváltó intervenciók

A perspektívaváltó intervenciókban a többségi résztvevőket közvetetten vagy közvetlenül arra ösztönzik, hogy beleképzeljék magukat egy kisebbségi csoporthoz tartozó személy helyzetébe. Így a világot vagy egy adott szituációt az ő szemükön keresztül lássák (Batson és Ahmad, 2009; Batson és mtsai, 2007). Ez a módszer számos kutatás szerint hatékony az előítéletek csökkentésében (Bruneau és Saxe, 2012; Dovidio és mtsai, 2004; Galinsky és Moskowitz, 2000; Todd és mtsai, 2012, 2011; Vescio és mtsai, 2003). A perspektívaváltás megvalósulhat például személyes történeteken keresztül, amelyek megérintik az embereket. A megvalósításhoz használhatóak társasjátékok, könyvek, színházi előadások, filmek, fotókiállítások és egyéb médiumok is. Ezeknél az intervencióknál nem feltétlenül szükséges megvalósulnia a tényleges csoportközi találkozásnak. A cél, hogy a résztvevők megértsék a másik csoportot, és érzékennyé váljanak a kisebbségi csoport érzelmeire, szükségleteire és cselekedeteire. Így az ilyen intervenciók arra ösztönzik a résztvevőt, hogy együtt érezzenek az áldozati csoporttal, ami által csökkenhetnek a csoporttal szembeni negatív attitűdök (Batson és Ahmad, 2009; Galinsky és Moskowitz, 2000).

Hazai kutatások

A perspektívaváltó intervenciók a magyar kutatások alapján is hatékonyak lehetnek külső csoportokkal szembeni előítéletek

csökkentésében. Két kutatás is vizsgálta a *Cigánylabirintus* hatását az előítéletekre. Ez az eljárás eredetileg egy szerepjáték formájában megírodott, azonos című könyv (Kardos és Nyári, 2014), ahol egy többszörösen hátrányos helyzetű roma fiatal fiú mindennapjait követi nyomon az olvasó miközben döntéseket hoz a szereplő sorsáról. A *Cigánylabirintus* interaktív online workshop formájában növelte a romákkal szembeni pozitív attitűdöket (mint a pozitív érzelmeket és a rokonszenvet; lásd Nyúl és munkatársai, 2020 a jelen kötetben közölt tanulmányát). Ám a játék közvetett hatására általában is megváltozott a résztvevők hozzáállása különböző kisebbségi csoportokhoz, hiszen egy kutatás szerint nem csak a romákhoz, de még a menekültekhez is pozitívabban viszonyultak a résztvevők. És ez a hatás hosszú távú volt (Simonovits és mtsai, 2018).

*Kompetenciaalapú előítéletek és
a hátrányos helyzet magyarázata*

A perspektívaváltó programok fő célja az együttérzés kiváltása (Batson és Ahmad, 2009), így alapjaiban ez egy rokonszenv-dimenziójú intervenció. Hasonlóan a kontaktus-intervenciókhoz, a kutatásokban nem különböztették meg az SZTM két dimenzióját, és nem volt jellemző a kompetenciaalapú előítéletekre tett hatás vizsgálata sem, így ebben hiányos a tudásunk. Ugyanakkor ezek az intervenciók tudatosítani tudják a kisebbséggel szembeni strukturális igazságtalanságokat (Vescio és mtsai, 2003). Ennek fényében a perspektívaváltó intervenciókban rejlő kompetenciával kapcsolatos lehetőség abban rejlik, hogy fontos üzenetet tud közvetíteni: a stigmatizált csoport tagjai nem a képességeinek hiánya miatt élnek szegénységben és súlyosan hátrányos helyzetben. Például elterjedt előítélet, hogy a romáknak a vérében

(vagy kultúrájában) van a bűnözés és a munkakerülés (Enyedi és mtsai, 2004). Azonban személyes és társas történeteken és narratívákon keresztül, amiket sok perspektívaváltó program is használ, meg lehet mutatni, hogy a társadalomban mélyen beágyazott évszázados előítéletek és diszkrimináció, a strukturális társadalmi esélyegyenlőtlenség az, ami hátráltatja a romákat az érvényesülésben. Így a jó perspektívaváltó intervenciók előnye, hogy változást tud elérni az attribúciós ítéletekben. Tehát eléri, hogy a stigmatizált csoport helyzetét belső (jellemi) helyett (pl. lusták vagy inkompetensek) külső (környezeti) tényezőkkel magyarázzuk (pl. diszkrimináció, Todd és mtsai, 2012; Regan és Totten, 1975; Vescio és mtsai, 2003).

Ezt támasztotta alá az az intervenciók kutatás is (Szekeres, Bruneau és mtsai, előkészületben), amelyben többségi magyar résztvevőknek egy amerikai pszichológiai tudományos újságcikket kellett elolvasniuk. Ez azt magyarázta el, hogy a társadalmi csoportok (észlelt) jellemvonásai nem egyszer és mindenkorra adóttak, hanem az emberek képesek megváltozni (lásd csoport malleabilitás szemléletet növelő intervenciók; Halperin és mtsai, 2011). A résztvevőknek mutatott cikk üzenete az volt, hogy sokszor gondoljuk más csoportok jellemvonásairól és így viselkedéséről, hogy azok állandóak és a csoport természetének a részei, pedig a környezet és a körülmények komoly befolyásoló tényezők (lásd csoportközi alapvető attribúciós hiba; Hewstone, 1990). A cikk taglalta azokat a tudományos eredményeket, amikből arra lehet következtetni, hogy olyan népcsoportoknak, akiket mások negatívan látnak, megváltoztak a (vélt) viselkedésmintázatai, miután egy kevésbé előítéletes környezetbe kerültek. A cikkben foglaltak alapján, pl. „Tehát, ha azt kívánjuk, hogy az

emberek pozitív irányba változzanak, az életkörülményeiken kell változtatnunk – például minden lehetőséget meg kell adnunk az embereknek arra, hogy kiemelkedhessenek a szegénységből”.

Bár a cikk nem tett említést konkrét magyar társadalmi csoportokról, így a romákat sem említette meg, a szöveg elolvasása és feldolgozása mégis pozitívan hatott a romákkal szembeni együttérzésre. Így csökkentette a romákkal kapcsolatos munkára és lustaságra vonatkozó sztereotípiákat a kontrollcsoporthoz képest. A perspektíva-váltó intervencióknál tehát érdemes ezt és ehhez hasonló üzeneteket integrálni (pl. csoport malleabilitás, alapvető attribúciós hiba), és így enyhíteni a szegénységről és nyomorhelyzetről a képességekre és belső jellemzőkre áthelyezett következtetéseket.

Az áldozati szerep túlhangsúlyozása

A fentiekkel szemben ugyanakkor fontos figyelmet fordítani arra, hogy milyen módon és mélységben tüntetünk fel a stigmatizált csoportokat áldozati szerepben, és ezek milyen elképzelésekhez vezetnek. A romák felé irányuló előítéletek esetén a perspektíva-váltó programok jellemzően a romák hátrányos helyzetére és diszkrimináció mélységére hívja fel a figyelmet (Váradi, 2014), sokszor kimondottan a mélyszegénységre. Hasonlóan, a menekülteket is gyakran ábrázolják szélsőséges háborús környezetben, menekülttáborokban, kivetettség és vándorlás közben (pl. Johnson, 2011), vagy a melegeket elutasított és kizárított helyzetekben (pl. Morrison és mtsai, 2021). Habár ezek az ábrázolások akár sikeresen kiválthatják az együttérzést, ugyanakkor akarva-akaratlanul sztereotipizálják a csoportot, ami által megerősödhetnek a csoportsztereotípiák (Skorinko és Sinclair, 2013). Például erősöd-

het az emberek asszociációja a romák és a szegénység, a menekültek és a kivetettség, vagy a melegek és a társas elutasítottság között.

Mint említettem, a strukturális igazságtalanság tudatosítása képes növelni az észlelt kompetenciát. Ugyanakkor, ha egy csoport tagjait kizárólag tehetetlen áldozatnak észleljük, az éppen erősítheti az inkompetencia sztereotípiáját, amely legfeljebb paternalista segítő hozzáállást tud kiváltani (Becker és mtsai, 2019), rosszabb esetben pedig akár áldozathibáztatást is (Szekeres, Lantos és mtsai, előkészületben). Érdemes oda figyelni, hogy a csoport tagjait ne csak passzív rászorulóknak, hanem „aktoroknak”, felelős személyeknek is ábrázoljunk, akik egyébként szeretnének és képesek a saját helyzetükön változtatni.

Azontúl, hogy ábrázolunk egy csoportot, azt is fontos figyelembe venni, hogy a célközönségnek milyen adottságai vannak, és potenciálisan hogyan értelmezik majd az ábrázolt csoport helyzetét (áttekintésért lásd Todd és Galinsky, 2014). Ennek egy példáját vizsgáltuk egy olyan kísérletben, amelyben a Cigánylabirintus hatását mértük a résztvevők személyiségi adottságok függvényében (Szekeres, Lantos és mtsai, előkészületben). Azt találtuk, hogy az intervenció pozitívan változtatta meg a romák felé az attitűdöket, de csak azok között, akik alapjáraton személyközi kapcsolataikban is jók a nézőpontváltásban (pl. „Amikor haragszom valakire, akkor megpróbálok az ő helyébe képzelni magam.”). Míg ez a gyengébb nézőpontváltókban visszahatást váltott ki, és az intervenció hatására nagyobb valószínűséggel értettek egyet áldozathibáztató hiedelmekkel.

Természetesen a jó gyakorlat nem az, hogy elfedjük a valóságot a kisebbség helyzetéről, hanem érdemes odafigyelni, hogy ne

(vagy ne csak) tehetetlen áldozatiságot közvetítsen az intervenció. Továbbá ne kizárólag a szélsőségesen hátrányos helyzetet ábrázolja, hanem a mindennapi diszkriminációt is. Emellett fontos figyelembe vennünk, hogy az intervenciónak nincs egységes hatása a résztvevőkre, és egy intervenciónak az üzenetéből nem mindenki ugyanazt a következtetést vonja le.

Kulturális oktatás

Számos társadalmi integrációs program célja, hogy ismereteket adjon át egy kisebbségi csoport kultúrájával és történelmével kapcsolatban (Walton, 2014; Walton és Wilson, 2018). Ez történhet ún. diverzitástréningeken, informális vagy formális oktatáson keresztül vagy kulturális fesztiválokon. Ezek a programok a kulturális diverzitás elismerését és a kisebbség befogadását bátorítják. Egyes vizsgálatok szerint más csoportok kultúrájának vagy történelmének megismerése segít a másik csoporthoz kapcsolódni, ami pozitív érzelmeket is kivált a csoport felé (Bowman és mtsai, 2016; Brannon és Walton, 2013). Bár sok olyan program valósul meg Magyarországon is, amely erre a megközelítésre épül, ezek előítélet-csökkentő hatásáról eddig nem készült kutatás.

Kompetenciaalapú előítéletek

Hasonlóan az előző két intervencióhoz, a kulturális oktatás hatását nem mérték az előítélet különböző tartalmainak a csökkentése szempontjából. Ez esetben is inkább csak a rokonszenvenességnek megfeleltethető előítéletekre gyakorolt hatások álltak fókuszban (Walton, 2014). Ugyanakkor a kulturális oktatás pozitívan tudna hatni az észlelt kompetenciával kapcsolatos előítéletekre, oly módon, hogy megismerjük egy másik csoport szoká-

sait és kompetenciáit, pl. zene, tánc vagy orvoslás terén, illetve történelmüket és történelmi szerepüket például a saját nemzetünk szabadságharcaiban, vagy saját csoportjáért való kiállásban résztvevő hős szereplőket.

Hasonlóságok és közös nevező kihangsúlyozásának az előnye

A „másság” megismertetése mellett érdemes figyelni arra, hogy ne hangsúlyozzuk túl a kulturális különbségeket a kisebbségi és többségi csoportok között. Hiszen sokszor pont nem a csoportok közötti különbségek, hanem a hasonlóságok tudatosítása vezethet az előítélet csökkenéséhez és a csoportközi viszonyok javulásához (Gaertner és Dovidio, 2000; Dovidio és mtsai, 2008). Kutatási eredmények alapján csökkenti a csoportsztereotipizálást egy olyan intervenció, ahol „átrendezik” a társas identitást. Tehát elmoszák a két csoport közötti határt vagy azzal, hogy kihangsúlyozzák, mi a közös a két csoportban, vagy azzal, hogy a két csoport miként alkot közös csoportot (Dovidio és mtsai, 2004; Hall és mtsai, 2009; Kunst és mtsai, 2019). A kulturális oktatás keretein belül így érdemes nem csak a különbségekre fókuszálni, hanem kitérni a hasonlóságokra is, a közös célokra vagy a közös identitásra.

Kompetenciaalapú előítéletek és kulturális sajátosságok elkülönítése a sztereotípiáktól

A kulturális oktatás a másság elfogadását és megértését ösztönzi, azonban óvatosnak kell lenni annak a meghatározásában, hogy mely különbségek kulturálisak, és melyek vezethetők vissza más okokra (lásd Koenig és Eagly, 2014). Például a romák esetében fontos annak tisztázása, hogy a szegénység és szegregáció nem egy kulturális kérdés, hanem egy társadalmi probléma. Továbbá, hogy a vándorló életmód, egyszer valóban a kultúra része volt,

de a szabados élet mítosza inkább társadalmi sztereotípiát tükröz. Ennek fényében, az intervenció keretein belül akár pozitív akár negatív kulturális sajátosságok kialakulásának a környezeti és történeti magyarázatait is érdemes megtagyargalni. Például az afroamerikaiak „rendszerellenes”, „lázado”, és „trágár” rap és hip-hop (zenei) kultúrája visszavezethető az 1980–90-es évek szegregációjára és a gettóban megélt élettapasztalatokra is (Rose, 1994). Például az, hogy a roma közösségek vándorló népek voltak, valószínűleg azzal is magyarázható, hogy sok helyen nem fogadták szívesen őket, sőt letelepedni sem engedték őket. A környezeti tényezők tudatosításának fényében, egy kulturális oktatás intervenció résztvevői lehetőleg nem azt a következtetést vonják le, hogy a kulturális sajátosságok a csoport inherens, veleszületett jellege, hanem, hogy akár adott hosszantartó környezeti változás hatására formálódhat is.

Ezen kívül pedig nyilvánvaló, hogy egy népcsoport például zenei hagyományai részét képezik a kultúrájának. Ám a kulturális autonómia elismerése nem azt jelenti, hogy csak e téren lehetnek tehetségesek a csoport tagjai. Illetve, a csoport nem homogén hanem sokszínű, és a kulturális sajátosságok nem mindenkit jellemeznek a csoportban, például nem mindenki szeret zenélni, vagy jó a zenélésben. Hasonlóan a hátrányos helyzet magyarázataihoz, érdemes kritikusan és óvatosan állni a kulturális oktatáshoz is. Tanácsos legalábbis ezeket a szempontokat integrálni, de legfőképpen nyilvánvalóvá tenni, hogy a kulturális autonómia elismerése éppen abban áll, hogy lehetővé tesszük a kisebbségi csoporthoz tartozó személyeknek a kulturális önmeghatározást. A többségi társadalom tagjaként nem korlátozzuk azt a saját, akár negatív, akár pozitív elképzeléseink szerint (Hopkins, 2011).

Sztereotípiát cáfoló példák módszere

Habár az eddig ismertetett programok többsége inkább az érzelmi dimenzióban mutatkozott sikeresnek, mégis léteznek olyan előítélet-csökkentő intervenciók is, amelyek kimondottan a sztereotípiák és előítéletek tartalmát célozzák meg, és ezáltal lehetnek hatékonyak a kompetenciaalapú előítéletek megváltoztatásában is. Erre az egyik talán gyakran alkalmazott és alaposan kutatott intervenció a sztereotípiákat cáfoló példák tudatosításának a módszere. Ennek a célja olyan példák és narratívák bemutatása, amelyek az előítéletekkel ellentétes szerepben ábrázolják a stigmatizált csoportot (Dasgupta és Greenwald, 2001). Ez megvalósulhat leírt vagy elmesélt történetekben vagy vizuális médiumokon keresztül, például fotókkal vagy filmekkel. A sztereotípiákkal ellentétes tartalom átadása történhet közvetlen információközléssel vagy indirekt módon is, amely során az élmény részeként a résztvevő maga dolgozza fel és gyűjti be a sztereotípiákat cáfoló információt.

E kutatásokban a résztvevők feladata, hogy a kisebbségi csoportok tagjait a rájuk vonatkozó sztereotípiákkal ellentétes szerepekben képzeljék el vagy ábrázolják (pl. feketét tudósként vagy asztronautaként), vagy sikeres ismert példaképekkel ismertetik meg őket vagy kéri meg arra, hogy idézzenek fel ilyeneket (pl. Barack Obama, Oprah Winfrey, Neil deGrasse Tyson). Lehet az is a feladatuk, hogy olyan kisebbségi csoporthoz tartozó ismerősükről írják, akinek a példája cáfolja az előítéleteket. Ezek a sokszor igen egyszerű és rövid időt igénybe vevő intervenciók is hatékonyan bizonyultak az előítéletek csökkentésében (pl. Dasgupta és Greenwald, 2001; Dasgupta és Asgari, 2004; Devine és mtsai, 2012; Johnson és mtsai, 2013).

Ehhez az intervencióhoz kiegészítőként lehet a *sztereotípiá-felülírás (-átírás)* módszert is alkalmazni (Devine és mtsai, 2012). Ebben a módszerben a résztvevő az előítéletes reflexióinak gyengítését gyakorolja, oly módon, hogy a sztereotipikus reflexiókat nem sztereotipikus reflexiókra cseréli (Monteith, 1993). Ehhez meg kell tanulni felismerni az előítéletes reflexiókat (magunkban vagy a környezetünkben), azokra reflektálni; nem sztereotipikus információt keresni; és megtanulni, hogy lehet máshogy viselkedni és reagálni egy helyzetre vagy személyre; ezt pedig konzisztensen alkalmazni (Devine és mtsai, 2012).

Habár a magyarországi kutatás sztereotípiacáfoló intervencióval nem készült, a hazai kontextushoz legközelebb álló példa Észak-Macedóniában készült. Ott a résztvevőknek sztereotípiákkal ellentétes szerepben kellett elképzelniük romákat, melegeket, menekülteket és más csoportok tagjait (Vasiljevic és Crisp, 2013). A kutatás kimeneti változójaként rokonszenvalapú előítéleteket mértek, például melegszívűség, bizalom, barátságosság, amelyek mindegyikére kedvező hatással volt az intervenció. A kísérlet kontrollcsoportjában a résztvevők sztereotipikus példákat képzeltek el. Vagyis nem volt olyan feltétel, ahol a kiinduló állapotot mérték volna. Így az sem egyértelmű, hogy a sztereotípiákkal ellentétes feltétel csökkentette vagy a sztereotipikus feltétel növelte az előítéleteket. Ugyanakkor ez a kutatási eredmény rámutat arra, hogy már egy ilyen rövid kognitív feladat is hatást tud gyakorolni az előítéletekre.

Implicit és kompetenciaalapú előítéletek

A sztereotípiacáfoló intervenciók hatását leginkább implicit (automatikus, tudattalan) előítéletekkel mérték, amelyeket ezek a beavat-

kozások következetesen csökkenteni tudtak (Columb és Plant 2011; Dasgupta és Greenwald, 2001; Joy-Gaba és Nosek, 2010; Lai és mtsai, 2016; Rudman és mtsai, 2001). Ezekben a kutatásokban az implicit előítéleteket pozitív és negatív értékű szavak, illetve tulajdonságok (köztük kompetenciareleváns előítéletek, mint „lusta”, „ambíciózus”) fehér és fekete személyek képeivel való párosításának a gyorsaságával mérték (Implicit Asszociációs Teszt).

Egy nemrég publikált metaanalízis pedig validált pszichológiai intervenciók hatását vizsgálta az implicit előítéletekre, amely azt találta, hogy éppen a sztereotípiákat cáfoló intervenció az egyik legígéretesebb beavatkozás (FitzGerald és mtsai, 2019). A sztereotípiacáfoló módszer explicit/önbevallásos előítéletekre tett hatását csak elszórtan mérték. Ugyan a rokonszenvre a beavatkozás nem volt hatással (Dasgupta és Greenwald, 2001; Joy-Gaba és Nosek, 2010), de a modern rasszizmust és a sztereotipikus hiedelmeket csökkenteni tudta ez a típusú intervenció (Rudman és mtsai, 2001). Mindenesetre, a sztereotípiacáfoló intervenciókban rejlt lehetőség, hogy a konkrét beavatkozás az adott csoporttal kapcsolatos sztereotípiák természetére lehet formálni.

Mechanizmus

A sztereotípiacáfoló információ több mechanizmuson keresztül is hozzájárul az előítéletek csökkentéséhez. Egyrésztől kiugróvá és elérhetővé teszi a pozitív példákat, és ezáltal csökkenti a negatív elérhetőségi heurisztikát, valamint erősíti az asszociációkat a csoport és a pozitív jellemzők között. Mindez hatással van arra, hogy egy csoportot milyennek látunk, és hogyan viszonyulunk hozzájuk (Gołowska és mtsai, 2013).

Másrésről, mivel az új információ inkonzisztens a meglévő előítéletekkel, ez arra ösztönzi a résztvevőt, hogy módosítsa az elképzeléseit a csoportról, vagyis kognitív-disszonancia-redukciót vált ki. A sztereotípiákat cáfoló példák és szereplők arra is ösztönzik az embereket, hogy mérsékeljék az általánosítást, és diverzebbnek láttassák a másik csoportot (lásd később a külső csoport heterogeneitásának a fogalma). Ennek eredményeképp inkább lesz jellemző, hogy egy kisebbségi csoporthoz tartozó személyt egyenként észleljen valaki, és nem kizárólag a csoport tagjaként (Crisp és Turner, 2011).

Kihívások

A sztereotípiacáfoló intervenció előnye (ahogy a perspektívaváltó intervencióknak is), hogy bár hasznos, de nem szükséges hozzá a tényleges kontaktus megvalósítása a kisebbségi csoport tagjaival. Így a beavatkozás könnyen kivitelezhető és széles körben alkalmazható. Ugyanakkor az eredményesség szempontjából fontos, hogy a személy minél több, a sztereotípiát cáfoló példával találkozzon, hogy a csoporthoz társított tartalmak egyre inkonzisztensebbé váljanak az előítéletes elképzelésekkel. Az ismétlés azért is fontos, hogy a sztereotípiacáfoló jellemzőket a csoport egészére általánosítsák, hiszen az emberek hajlamosak a kirívó példákat kivételnek elkönyvelni (Rothbart és John, 1985) vagy altípusokat gyártani (Richards és Hewstone, 2001). Éppen ezért érdemes a sztereotípiákat cáfoló átlagos eseteket és a csoportok átlagos tagjait is bemutatni az ilyen beavatkozások során, és nem csak a kitűnő szereplőket vagy példákat, mint kivételesen híres embereket vagy egyébként is ritka szerepeket (pl. asztronauták; Wolsko és mtsai, 2003).

Külső csoport heterogeneitása

A fentiekben is említett módon, a sztereotípiacáfoló intervenció nem csak abban lehet hatékony, hogy magát a sztereotípiát tartalmát változtatja meg, hanem a külső csoport észlelt homogeneitására vonatkozó kognitív torzításra is hatással lehet (Crisp és Turner, 2011). Míg a saját csoportunkat hajlamosak vagyunk heterogénnek és sokszínűnek látni (vagyis elismerni, hogy vannak köztünk okosak, buták, ügyesek, ügyetlenek, lusták és szorgosak is), addig a külső csoportot homogénnek látjuk, mintha tagjai mind ugyanolyanok lennének (Jones és mtsai, 1981; Park és Rothbart, 1982; Quattrone és Jones, 1980). A külső csoport variabilitásának növelése önmagában, tehát sztereotípiacáfoló példák nélkül, is hatékony lehet az előítéletek csökkentésében. Ezt a módszert használták terepen és vizsgálták külföldi kutatásokban (pl. Brauer és Er-Rafiy, 2011; Hugenberg és mtsai, 2007).

A külső csoport variabilitásának kommunikációja egy franciaországi kutatásban is pozitív eredményeket ért el (Er-Rafiy és Brauer, 2013). Az egyetem épületében olyan plakátokat helyeztek el, amelyen sokféle kinézetű, öltözékű, életkorú, hobbiú vagy szakmájú arab személyeket ábrázoltak. Az ábrázolt karakterek úgy lettek megalkotva, hogy az előteszt alapján a személyek se különösebben rokonszenvesek, se ellenszenvesek nem voltak. A plakáton a következő felirat állt: „Ami közös bennünk, az a sokszínűség” (lásd 3. ábra). A kutatás kontrollfeltételében, egy másik egyetemi épületben ugyanezeket a fotókat „állítsuk meg a diszkriminációt” felirattal helyezték el a plakáton. Hetekkel később felmérést készítettek a hallgatók körében. Azt találták, hogy a diverzitásplakát (az arabok észlelt variabilitásának növelésén keresztül), a kontrollcsoporthoz

képest növelte az arabokkal szembeni pozitív attitűdöket: kisebb volt a társas távolság, a modern rasszizmus és a sztereotipizálás is (pl. „arabok jellemzően agresszív”).

A résztvevők nagyobb mértékben fejezték ki azt a szándékukat, hogy önkénteskednének vagy petíciót írnának alá az arabokkal szembeni diszkrimináció csökkentéséért.

3. ábra. „Közös pontunk: a sokféleség”. Az arabok észlelt variabilitásának növelését megcélzó franciaországi plakátintervenció (Er-Rafiy és Brauer, 2013, 843. oldal, 1. ábra)

Hazai sztereotípiacáfoló kampány

Magyarországon még nem végeztek kutatást (vagy hatásmérést) ezzel a módszerrel kapcsolatban. Azonban pár éve készült egy társadalmi kampány, amely a sztereotípiák ilyen jellegű cáfolására épült (Gallery8-ban kiállított „Roma test I. – Nincs ártatlan kép” című kiállítás 2015-ben). Déri Miklós fotóportréihoz roma tudósok, diplomaták, közszereplők és értelmiségiek álltak modellt. A két képet tartalmazó montázon egyik oldalán saját hétköznapi megjelenésüknek megfelelően voltak lefényképezve, míg

a másik oldalon egy-egy közismert roma sztereotípiát keltettek életre. Ezek a képek elképzelhető, hogy hatékonyan tudják csökkenteni az előítéleteket. Ugyanis egyszerre több pszichológiai szinten is működnek: a csoport heterogeneitását kommunikálják, felhívják a figyelmet a sztereotípiákra, majd arra ösztönzik a nézőt, hogy kritikusan felülbírálják ezeket a sztereotípiákat („átírás”), miután a valós, sztereotípiákat cáfoló szerepükben is megmutatják a személyt. A 4. ábrán látható két képpár az albumból.

“A cigánylány” – Bársony Katalin

“A disznót vágó, barbár cigány” – Dr. Marius Taba

4. ábra. Fotóportré-sorozat roma személyekről: mint önmaguk és mint egy sztereotípiát megtestesítői („Roma test I. – Nincs ártatlan kép” című kiállítás a Gallery8-ban, készítette: Déri Miklós)

2. táblázat. Csoportközi intervencios módszerek kihívásai és lehetőségei a kompetenciaalapú előítéletek csökkentésében

Intervenció típusa	Milyen módon képes csökkenteni a kompetenciaalapú előítéleteket?	Milyen veszélyeket rejt a kompetenciaalapú előítélet megváltoztatása szempontjából?	Milyen feltételek járulnak hozzá a kompetenciaalapú előítélet megváltoztatásához?
<i>Kontaktus</i>	Megismerkedés a csoport tagjaival és találkozás kompetenciaalapú sztereotípiát cáfoló példákkal és helyzetekkel.	<ul style="list-style-type: none"> – A csoport tagjai (csak) alárendelt helyzetben vannak a program keretein belül. – Paternalista hozzáállás alakul ki a csoport tagjai felé. – (Fő szándékú) yakság a kompetenciaalapú előítéletekkel kapcsolatban. 	<ul style="list-style-type: none"> – Egyenlő(bb) státusz megteremtése a részt vevő csoportok között. – A csoport tagjainak bevonása mint mentorok vagy szervezők. – Sztereotípiát cáfoló esetek és példaképek bevonása és kihangsúlyozása. – Önrreflexió gyakorlása és az előítéletek természetének a tudatosítása. – Mentor-mentorált szerepcseré vagy fordított osztályterem módszer alkalmazása.
<i>Perspektíva-váltás</i>	Az egyenlőtlen bánásmód és igazságtalanság tudatosítása. A csoport helyzetét (pl. szegénység) jellemi tényezők helyett (pl. képesség, kompetencia hiánya) környezeti tényezőkkel (pl. diszkrimináció) magyarázni.	<ul style="list-style-type: none"> – A csoporttagok teheretlen rászoruló szerepében való ábrázolása és az áldozatlanság túlhangsúlyozása. – Negatív sztereotipikus asszociációk erősödése, pl. romák és mélyszegénység között. 	<ul style="list-style-type: none"> – Kihangsúlyozni a környezeti (szemben a jellemi) tényezőket a csoport helyzetének magyarázatában. – A csoporttagok felelős személyként való ábrázolása, akik képesek a saját helyzetükön változtatni. – Kihangsúlyozni a csoportot érő szélsőségségből és mindennapi nehézségekből ábrázolását.
<i>Kulturális oktatás</i>	A csoport kompetenciáinak a megismerése, pl. zene vagy orvosiás tere, illetve történelmi és történelmi hőseik megismerése.	<ul style="list-style-type: none"> – Csoportsztereotípiákat (pl. szegénység) kulturális sajátosságként ábrázolni. – Kulturális sajátosságokat a csoport veleszületett jellegének télni (pl. a zenélés a vérükben van). – Kulturális sajátosságokat általánosítani a csoport összes tagjára (pl. mindenki szeret zenélni, és jól zenél). – A csoport észlelt kompetenciáinak korlátozása kulturális sajátosságokra (pl. leginkább zenében tehetségesek). 	<ul style="list-style-type: none"> – Precizitás arra vonatkozóan, hogy mit ábrázolunk kulturális sajátosságának. – Kulturális sajátosságok kialakulására környezeti és történelmi magyarázatokat is kell tudatosítani. – Tiszteletben tartani a kulturális autonómiát, és a csoport önmeghatározása alapján télni meg a kulturális sajátosságokat.
<i>Sztereotípiacáfoló példák</i>	A sztereotípiacáfoló példák konkrétan a kompetenciaalapú előítéletekre alakíthatók.	<ul style="list-style-type: none"> – A sztereotípiacáfoló példákat nem általánosítják az egész csoportra, hanem kivételként könyveik el. – A sztereotípiacáfoló példákban al típus gyártása történik (pl. azok a melegek, akik nem magamutogatók) 	<ul style="list-style-type: none"> – Hangsúlyozni a csoport sokszínűségét, azt, hogy a saját csoporthoz hasonlóan, a másik csoport tagjai sem mind ugyanolyanok. – Minél több és sokféle sztereotípiát cáfoló példák (következtetés) bemutatása. – Nem csak kirívó, de átlagos sztereotípiacáfoló példákat és a csoportok átlagos tagjait is bemutatni.

A KOMPETENCIAALAPÚ ELŐÍTÉLETEK MEGVÁLTOZTATÁSA

Figyelembe véve a felsorolt intervenciós módszereket, a 2. táblázatban összefoglaltam azokat a kihívásokat és lehetőségeket, amikre érdemes figyelmet fordítani az előítélet-csökkentő programoknál annak érdekében, hogy ne tartsuk fenn és ne erősítsük, hanem csökkentsük a kompetenciaalapú előítéleteket. Ezt követően pedig a különböző intervenciók erősségeiből és tanulságaiból egy javaslatcsomagot fogalmaztam meg. Ez támpontot adhat olyan intervenciók tervezéséhez, amelyek hatékonyak lehetnek különböző kisebbségi csoportok felé irányuló kompetenciaalapú előítéletek csökkentésében.

Egy ideális intervenció pszichológiai alapjai és eszközei

Az észlelt kompetenciát növelő intervencióban ideális esetben az alább felsorolt pszichológiai üzeneteknek és szemléleteknek érdemes megjelenniük az eddigi vizsgálati eredmények tanulságai alapján. A javaslatokra nem mint konkrét beavatkozásokra érdemes tekinteni, hanem egy olyan szempontrendszerként, amely segít egy tényleges program kialakításában. A különböző javaslatok az előítéletek eltérő szintjein ígérnek változást, ezek összefoglalásáért lásd a 3. táblázatot.

(1) *Az előítéletek létének és természetének tudatosítása* (debiasing). Ennek a szempontnak a figyelembevétele lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy megismerjék az előítéletek természetét, különösképpen azt, hogy az előítéletek sokszor nem tudatosak. Ugyanis nem feltétlenül vagyunk tisztában azzal, hogy az (implicit) előítéletek

befolyásolják a döntéseinket és viselkedésünket (pl. Rudman és mtsai, 2001). Érdemes ösztönözni az önreflexiót a saját előítéletekkel kapcsolatban. Ezzel motiválni tudjuk az embereket arra, hogy leküzdjék az előítéleteiket.

(2) *A megfigyelt viselkedés és helyzet környezeti magyarázatának tudatosítása (attribúciók megváltoztatása)*. Fontos, hogy az emberek megértsék, hogy a hátrányos helyzet nem a képességek hiányát jelzi, hanem a környezeti tényezők, mint például az előítéletek és diszkrimináció, és az ezekkel összefüggő történeti, társadalmi és szocializációs tényezők határozzák meg, hogyan alakul egy társadalmi csoport tagjainak a sorsa (pl. Todd és mtsai, 2012). Az igazságtalanság felismerése tovább motiválhatja a résztvevőt abban, hogy segítsen az előítéletek és diszkrimináció leküzdésében.

(3) *A csoport sokszínűségének tudatosítása (heterogenitás)*. A sztereotípiák általánosítások a csoport összes tagjára. Fontos, hogy a résztvevőkben tudatosuljon, hogy az adott stigmatizált csoport nem egy homogén csoport, és pont olyan különbségek (pl. személyiségi jellemzők, igények, hobbik, ambíciók) vannak a csoport tagjai között, mint a többségi vagy saját csoportunk tagjainál (pl. Er-Rafiy és Brauer, 2013).

(4) *A sztereotípiacáfoló példák és esetek tudatosítása (sztereotípiacáfolás)*. A résztvevőkben fontos azt is tudatosítani, hogy a stigmatizált csoport tagjai sztereotípiákkal ellentétes szerepeket is betöltenek, és ilyen módon rávezetni a résztvevőt arra, hogy megkérdőjelezze az előítéletek létjogosultságát (pl. Dasgupta és Greenwald, 2001).

(5) *Sztereotípiák felülírása és előítéletes reflexiók gyengítésének gyakorlása (átírás)*. Egy intervenció során fontos megtanítani a résztvevőket a sztereotipikus reflexiókat

nem sztereotipikus reflexiókra cserélni. Ehhez meg kell tanulni felismerni az előítéletes reflexiókat (magunkban vagy a környezetünkben), azokra reflektálni, nem sztereotipikus információt keresni, és megtanulni, hogy lehet máshogy viselkedni és reagálni egy helyzetre vagy személyre (Devine és mtsai, 2012).

(6) *Egyenlő státusz megteremtése a program keretein belül* (empowerment). Az egyenlő státusz megteremtésének a pontos jellege függ az adott programtól és a tervezett tevékenységtől. Két szempontnak érdemes érvényesülnie. Egyrésztől minimalizálni kell az alá-fölrendeltséget a stigmatizált és többségi csoport tagjai között (így az esetleges paternalista hozzáállást is a többségi csoporttagok részéről); másrésztől reprezentálni kell a stigmatizált csoportot szervezeti szinten is, tehát érdemes felkérni a csoportból személyeket szervezőnek vagy tanácsadónak. Az ő perspektívájuk és szakismeretük elengedhetetlen egy (őket érintő) hatékony program megtervezéséhez és kivitelezéséhez. Ez ráadásul a programban résztvevő stigmatizált csoport tagjaira is ösztönzően képes hatni mind az egyéni, mind

a csoportszintű érdekérvényesítésben és képviselőben, a programon belül és kívül (Schnabel és Nadler, 2008).

A (1) *debiasing*-ot és (2) az attribúciók megváltoztatását célzó szemlélet tudatosításával az előítéletek természetét és a társadalmi helyzet igazságtalanságát lehet kiemelni. Ez remélhetőleg növeli a résztvevőkben mind az egyéni, mind a társadalmi szintű változás iránti motivációt. Ezeket informális oktatáson, információátadáson keresztül lehet kivitelezni. A (3) csoportheterogenitás növelése és (4) a sztereotípiacáfolás a külső csoportról alkotott elképzeléseket tudja továbbformálni. Ezt viszont érdemes interaktívabb feladatokon keresztül vagy vizuális médiaeszközökkel kommunikálni. A (5) sztereotípiatörés egy olyan kognitív gyakorlat, amit a résztvevő használhat és átültethet a mindennapi életébe. De ezt a módszert először szintén érdemes interaktív feladatokon keresztül elsajátítani. Végül (6) az *empowerment* és az egyenlő státusz megteremtése motiválja a stigmatizált csoportot az önérvényesítésben, ehhez érdemes bevonni a csoport tagjait szervezeti szinten is.

3. táblázat. Kompetenciaalapú előítélet-csökkentő intervenció pszichológiai módszereinek, céljainak és lehetséges eszközeinek összegzése – javaslatcsomag

Módszer	Cél	Eszköz
Debiasing	Az előítéletek természetének tudatosítása	Informális oktatás
Attribúciók	A csoport észlelt jellegét magyarázó környezeti okok tudatosítása	
Heterogenitás	A csoport belső sokszínűségének tudatosítása	Média, interaktív program
Sztereotípiacáfolás	Az előítéletek természetének a megváltoztatása	
Átírás	Az előítéletes reflexiók gyengítése	Interaktív program, képességfejlesztés
Empowerment	A csoport motiválása az önérvényesítésre	Egyenlő státusz megteremtése, a csoport bevonása szervezeti szinten

MEGVITATÁS

A jelen tanulmány középpontjában szociálpszichológiai alapokkal is rendelkező, bizonyítékalapú (*evidence-based*) csoportközi intervenciók álltak, amelyeket stigmatizált csoportokkal szembeni előítéletek csökkentésére, illetve társadalmi csoportok közötti viszonyok javítására használtak. Az előítéletek tartalmának két főbb dimenzióját, az észlelt melegszívűséget és kompetenciát (Fiske és mtsai, 2002) figyelembe véve értékeltem ezeket az intervenciókat, különös tekintettel a sokkal inkább elhanyagolt kompetenciaalapú előítéletek megváltoztatására.

A terepen is népszerű, gyakran alkalmazott, és kutatások alapján is hatékony programok a kontaktusalapú, a perspektívaváltó intervenciók, illetve a kulturális oktatás. Ezek elsődlegesen érzékenyítő intervenciók, így leginkább az előítéletek rokonszenvedésdimenzióját célozzák meg, ugyanakkor esetlegesen a kompetenciadimenzió mentén is képesek lehetnek a csoportok percepciójának a megváltoztatására. Azonban legkifejezettebben a sztereotípiacáfólió intervenciók lehetnek hatékonyak abból a szempontból, hogy megváltoztassák egy csoportra irányuló negatív sztereotípiákat a kompetenciadimenzióban. Végül a különböző intervenciók erősségeiből és tanulságaiból egy javaslatcsomagot fogalmaztam meg, amely támpontot adhat olyan intervenciók tervezéséhez, amelyek hatékonyak lehetnek a magyar többségi társadalom körében is, különböző kisebbségi csoportok felé (pl. romák, bevándorlók) irányuló kompetenciaalapú előítéletek csökkentésében.

A jelen tanulmányban élesen elkülönítettem a rokonszenv- és a kompetenciaalapú előítéleteket és ezek változási lehetőségeit.

Ugyanakkor fontos elismerni, hogy ezek kölcsönhatásban is állhatnak egymással. Habár ezt a folyamatot és hatást még nem vizsgálták, de feltételezhető, hogy egy intervenció, amely sikeresen és kitartóan csökkenti a rokonszenvalapú előítéleteket, ösztönzi a pozitív csoportközi találkozást, hosszú távon segítő és támogatóbb társas normát alakít ki, előbb-utóbb a kompetenciaalapú előítéletekre is pozitív hatással lesz. Ugyanakkor, ahogy a Sztereotípiá Tartalom Modell (Fiske és mtsai, 2002) és ezen kutatások eredményei is mutatják, ezek egymástól független dimenziók. Így léteznek ambivalens előítéletek (egyik magas, másik alacsony) csoportok felé, így az egyik változtatásából nem feltétlenül következik a másik változása.

Összességében fontos, hogy az intervenciók tervezésénél és alkalmazásánál figyelembe vegyünk bizonyos csoportközi pszichológiai adottságokat. A jelen tanulmány formai keretei nem adtak teret a kifejtésre, de a csoportközi intervenciók hatékonyságának értékelésénél fontos szempont a stigmatizált csoport résztvevőire tett hatás. A kisebbségi csoport reakciói egy nélkülözhetetlen, mégis sokszor elhanyagolt szempont (lásd Lantos és Kende, 2021 itt közölt tanulmányát). Például, a kontaktusalapú intervenciók csökkenthetik az előítéleteket a többségi csoport felé. Ám éppen ezzel összefüggésben gyengíthetik azt a motivációt, hogy egy kisebbségi csoport tagjai kiálljanak a saját jogaikért és fellépjenek az őket érő igazságtalanság ellen (Saguy és mtsai, 2009). Az intervenciók alkalmazásánál további szempont, hogy eltérő módszerek lehetnek sikeresek attól függően, hogy a résztvevő mennyire motivált az előítéleteinek csökkentésében. Motiváció hiányában egy ilyen beavatkozás akár visszafelé is elsülhet (Szekeres, Lantos és mtsai, előkészületben).

A jelen tanulmányban az intervenciók értékelésében arra a csoportközi adottságra fókuszáltam, hogy a stigmatizált csoporttal szemben milyen természetűek az előítéletek. Ami működik a zsidókkal szembeni előítélet-csökkentő programokban, nem biztos, hogy működik a romák felé. Illetve nem biztos, hogy hosszú távon ugyanaz az intervenció hoz valós változást egy csoport társadalmi helyzetének megváltoztatásában, mint

ami rövid távon sikeresnek tűnik. Végül fontos hangsúlyozni, hogy miközben érdemes foglalkozni a rokonszenvalapú előítéletekkel, és figyelni a csoportok között pozitív viszony kialakítására, eközben nem feledkezhetünk meg a stigmatizált csoport képességeire, adottságaira és kompetenciájára vonatkozó sztereotípiák káros hatásairól. Így például törekednünk kell az oktatási és munkaerőpiaci integrációra is.

SUMMARY

LIKE OR RESPECT?

REDUCING PREJUDICE THROUGH DIMENSIONS OF WARMTH AND COMPETENCE

Background and aims: The aim of most prejudice reduction programs is to promote sensitivity, that is, to reduce majority society's hostility or antipathy towards a stigmatized group. Accordingly, such programs target or achieve change primarily in the perceived warmth dimension of prejudice. However, there is another dimension of prejudice, which is often neglected both in empirical and field interventions, and that is the perceived competence of a group, in other words, the extent to which we appreciate people for their capabilities. In the meantime, there are very few prejudice reduction programs that specifically address the promotion of a group's perceived competence, even though that can be significant for the their educational and occupational integration. In the present paper, I aim to raise awareness to this gap and offer recommendations in this regard.

Methods: I review evidence-based prejudice reduction interventions that are frequently applied in the field and describe the characteristics and findings of corresponding empirical research. My aim is to evaluate these interventions and emphasize best and not so good practices. Additionally, I aim to point out weaknesses of interventions, which derive from focusing solely on warmth-related prejudice and from neglecting competence-related prejudice.

Results: The current review indicates that intervention research and practice pay scarce attention on reducing competence-related prejudice, which inadvertently risks reinforcing such prejudice. In light of this result, based on the analyzed strengths and weaknesses of interventions, I formulated a recommendation package, which could serve as a guideline to promote reduction of competence-related prejudice toward various societal groups (for example, LGBT, immigrants or Roma people) among the Hungarian majority society.

Discussion: Intergroup psychological qualities need to be acknowledged when designing and applying interventions. In the current work, as such quality, I analyzed the nature of prejudice.

Keywords: stereotype content model, perceived competence, perceived warmth, prejudice reduction interventions, sensitivity training.

IRODALOM

- ALLPORT, G. W. (1954): *The Nature of Prejudice*. Perseus Books, Cambridge, MA.
- ARONSON, E. (1978): *The jigsaw classroom*. Sage, Beverly Hills, CA.
- BATSON, C. D., AHMAD, N. Y. (2009): Using empathy to improve intergroup attitudes and relations. *Social Issues and Policy Review*, 3(1). 141–177.
- BATSON, C. D., EKLUND, J. H., CHERMOK, V. L., HOYT, J. L., ORTIZ, B. G. (2007): An additional antecedent of empathic concern: valuing the welfare of the person in need. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(1). 65–74.
- BECKER, J. C., KSENOFONTOV, I., SIEM, B., LOVE, A. (2019): Antecedents and consequences of autonomy- and dependency-oriented help toward refugees. *European Journal of Social Psychology*, 49(4). 831–838.
- BLAIR, I. (2001): Implicit stereotypes and prejudice. In Moskowitz, G. B. (ed.): *Cognitive social psychology. The Princeton Symposium on the legacy and future of social cognition*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ. 359–374.
- BRANNON, T. N., WALTON, G. M. (2013): Enacting cultural interests. How intergroup contact reduces prejudice by sparking interest in an out-group's culture. *Psychological Science*, 24(10). 1947–1957.
- BRAUER, M., ER-RAFIY, A. (2011): Increasing perceived variability reduces prejudice and discrimination. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(5). 871–881.
- BRUNEAU, E. G., SAXE, R. (2012): The power of being heard: The benefits of ‘perspective-giving’ in the context of intergroup conflict. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(4). 855–866.
- BRUNEAU, E., SZEKERES, H., KTEILY, N., TROPP, L. R., KENDE, A. (2020): Beyond dislike. Blatant dehumanization predicts teacher discrimination. *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(4). 560–577.
- BOWMAN, N. A., DENSON, N., PARK, J. J. (2016): Racial/cultural awareness workshops and post-college civic engagement. A propensity score matching approach. *American Educational Research Journal*, 53(6). 1556–1587.
- BYE, H. H., HERREBRØDEN, H., HJETLAND, G. J., RØYSET, G. Ø., WESTBY, L. L. (2014): Stereotypes of Norwegian social groups. *Scandinavian Journal of Psychology*, 55(5). 469–476.
- CLAUSELL, E., FISKE, S. T. (2005): When do subgroup parts add up to the stereotypic whole? Mixed stereotype content for gay male subgroups explains overall ratings. *Social Cognition*, 23(2). 161–181.
- COLUMB, C., PLANT, E. A. (2011): Revisiting the Obama effect. Exposure to Obama reduces implicit prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(5). 499–501.
- CUDDY, A. J., FISKE, S. T., GLICK, P. (2007): The BIAS map. Behaviors from intergroup affect and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(4). 631–648.
- CUDDY, A. J., FISKE, S. T., GLICK, P. (2008): Warmth and competence as universal dimensions of social perception. The stereotype content model and the BIAS map. *Advances in Experimental Social Psychology*, 40. 61–149.

- CUDDY, A. J. C., FISKE, S. T., KWAN, V. S. Y., GLICK, P., DEMOULIN, S., LEYENS, J.-P., ... ZIEGLER, R. (2009): Stereotype content model across cultures: Towards universal similarities and some differences. *British Journal of Social Psychology*, 48(1). 1–33.
- CRISP, R. J., TURNER, R. N. (2011): Cognitive adaptation to the experience of social and cultural diversity. *Psychological Bulletin*, 137(2). 242–266.
- CZOPP, A. M., KAY, A. C., CHERYAN, S. (2015): Positive stereotypes are pervasive and powerful. *Perspectives on Psychological Science*, 10(4). 451–463.
- DASGUPTA, N., ASGARI, S. (2004): Seeing is believing. Exposure to counterstereotypic women leaders and its effect on the malleability of automatic gender stereotyping. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(5). 642–658.
- DASGUPTA, N., GREENWALD, A. G. (2001): On the malleability of automatic attitudes. Combating automatic prejudice with images of admired and disliked individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5). 800–814.
- DEVINE, P. G., FORSCHER, P. S., AUSTIN, A. J., COX, W. T. (2012): Long-term reduction in implicit race bias. A prejudice habit-breaking intervention. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(6). 1267–1278.
- DOVIDIO, J. F., TEN VERGERT, M., STEWART, T. L., GAERTNER, S. L., JOHNSON, J. D., ESSES, V. M., ... PEARSON, A. R. (2004): Perspective and prejudice. Antecedents and mediating mechanisms. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(12). 1537–1549.
- DOVIDIO, J. F., GAERTNER, S. L., SAGUY, T. (2008): Another view of “we”: Majority and minority group perspectives on a common ingroup identity. *European Review of Social Psychology*, 18(1). 296–330.
- DURANTE, F., FISKE, S. T., KERVYN, N., CUDDY A. J., ... STORARI, C. C. (2013): Nations’ income inequality predicts ambivalence in stereotype content. How societies mind the gap. *British Journal of Social Psychology*, 52(4). 726–746.
- ENYEDI, ZS., FÁBIÁN, Z., SÍK, E. (2004): Nöttek-e az előítéletek Magyarországon? In Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest. 375–399.
- ER-RAFIY, A., BRAUER, M. (2013): Modifying perceived variability. Four laboratory and field experiments show the effectiveness of a ready-to-be-used prejudice intervention. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(4). 840–853.
- FEROLINO, A. J. P. (2018): Give Them Fish or Teach Them to Fish? The Effects of Stability of Social Stratification and Forms of Help on Higher Socioeconomic Status Group Members’ Attitudes Towards Anti-Poverty Programs. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 12. e16. doi: 10.1017/prp.2018.6
- FITZGERALD, C., MARTIN, A., BERNER, D., HURST, S. (2019): Interventions designed to reduce implicit prejudices and implicit stereotypes in real world contexts. A systematic review. *BMC Psychology*, 7(29).
- FISKE, S. T. (1998): Prejudice, stereotyping, and discrimination. In Gilbert, D. T., Fiske, S. T., Lindzey, G. (eds): *The handbook of social psychology*. 4th ed. McGraw-Hill, New York, NY. 357–411.
- FISKE, S. T. (2018): Stereotype content. Warmth and competence endure. *Current Directions in Psychological Science*, 27(2). 67–73.

- FISKE, S. T., DUPREE, C. (2015): Cognitive processes involved in stereotyping. In Scott, R. A., Kosslyn, S. M. (eds): *Emerging trends in the social and behavioral sciences. An interdisciplinary, searchable, and linkable resource*. John Wiley, New York, NY. 1–12.
- FISKE, S. T., XU, J., CUDDY, A. C., GLICK, P. (1999): (Dis)respecting versus (dis)liking. Status and interdependence predict ambivalent stereotypes of competence and warmth. *Journal of Social Issues*, 55(3). 473–489.
- FISKE, S. T., CUDDY, A. J. C., GLICK, P., XU, J. (2002): A model of (often mixed) stereotype content. Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6). 878–902.
- FISKE, S. T., CUDDY, A. J. C., GLICK, P. (2007): Universal dimensions of social perception. Warmth and competence. *Trends in Cognitive Science*, 11(2). 77–83.
- GAERTNER, S. L., DOVIDIO, J. F. (2000): *Reducing Intergroup Bias. The Common Ingroup Identity Model*. Psychology Press, Hove, UK.
- GALINSKY, A. D., MOSKOWITZ, G. B. (2000): Perspective-taking. Decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4). 708–724.
- GERŐ, M., MESSING, V., SÁGVÁRI, B. (2015): Migrációval kapcsolatos attitűdök nemzetközi összehasonlításban. Konferencia-előadás. Globális migrációs folyamatok és Magyarország – Kihívások és válaszok, Budapest.
- GLICK, P. (2002): Sacrificial lambs dressed in wolves' clothing. In Newman, L. S., Erber, R. (eds): *Understanding genocide. The social psychology of the Holocaust*. Oxford University Press, Oxford. 113–142.
- GLICK, P., FISKE, S. T. (1996): The ambivalent sexism inventory. Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3). 491–512.
- GLICK, P., FISKE, S. T. (2001): Ambivalent stereotypes as legitimizing ideologies: Differentiating paternalistic and envious prejudice. In Jost, J. T., Major, B. (eds): *The psychology of legitimacy. Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge University Press, New York, NY. 278–306.
- GOCŁOWSKA, M. A., CRISP, R. J., LABUSCHAGNE, K. (2013): Can counter-stereotypes boost flexible thinking? *Group Processes & Intergroup Relations*, 16(2). 217–231.
- HALL, N. R., CRISP, R. J., SUEN, M. W. (2009): Reducing implicit prejudice by blurring intergroup boundaries. *Basic and Applied Social Psychology*, 31(3). 244–254.
- HALPERIN, E., RUSSELL, A. G., TRZESNIEWSKI, K. H., GROSS, J. J., DWECK, C. S. (2011): Promoting the Middle East peace process by changing beliefs about group malleability. *Science*, 333(6050). 1767–1769.
- HÄSSLER, T., ULLRICH, J., BERNARDINO, M., SHNABEL, N., VAN LAAR, C., ... K., UGARTE, L. U. (2020): A large-scale test of the link between intergroup contact and support for social change. *Nature Human Behaviour*, 4(4). 380–386.
- HEWSTONE, M. (1990): The 'ultimate attribution error'? A review of the literature on intergroup causal attribution. *European Journal of Social Psychology*, 20(4). 311–335.
- HOPKINS, N. (2011): Dual identities and their recognition: Minority group members' perspectives. *Political Psychology*, 32(2). 251–270.

- HUGENBERG, K., MILLER, J., CLAYPOOL, H. M. (2007): Categorization and individuation in the cross-race recognition deficit. Toward a solution to an insidious problem. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(2). 334–340.
- JACKMAN, M. R. (1994): *The velvet glove. Paternalism and conflict in gender, class, and race relations*. University of California Press, Berkeley, CA
- JOHNSON, H. L. (2011): Click to donate. Visual images, constructing victims and imagining the female refugee. *Third World Quarterly*, 32(6). 1015–1037.
- JOHNSON, D. R., JASPER, D. M., GRIFFIN, S., HUFFMAN, B. L. (2013): Reading narrative fiction reduces Arab-Muslim prejudice and offers a safe haven from intergroup anxiety. *Social Cognition*, 31(5). 578–598.
- JONES, J. M. (1997): *Prejudice and racism*. 2nd edition. McGraw Hill, New York, NY.
- JONES, E. E., WOOD, G. C., QUATTRONE, G. A. (1981): Perceived variability of personal characteristics in in-groups and out-groups. The role of knowledge and evaluation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 7(3). 523–528.
- JOY-GABA, J. A., NOSEK, B. A. (2010): The surprisingly limited malleability of implicit racial evaluations. *Social Psychology*, 41(3). 137–146.
- KARDOS, P., NYÁRI, G. (2004): *Cigánylabirintus*. Jonathan Miller Kft., Budapest.
- KENDE, A., NEMÉNYI, M. (2006): Selection in education. The case of Roma children in Hungary. *Equal Opportunities International*, 25(7). 506–522.
- KENDE, A., HADARICS, M., LÁŠTICOVÁ, B. (2017): Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 60. 12–27.
- KENDE, A., TROPP, L., LANTOS, N. A. (2017): Testing a contact intervention based on intergroup friendship between Roma and non-Roma Hungarians: reducing bias through institutional support in a non-supportive societal context. *Journal of Applied Social Psychology*, 47(1). 47–55.
- KENDE, A., NYÚL, B., HADARICS, M., WESSENAUER, V., HUNYADI, B. (2018): *Antigypsyism and Antisemitism in Hungary. Summary of the final report*. https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/EVZ_Antigypsyism%20Antisemitism_final%20report_%20summary_180228.pdf (Letöltés ideje: 2021. április 27.)
- KENDE, J., PHALET, K., VAN DEN NOORTGATE, W., KARA, A., FISCHER, R. (2018): Equality revisited: A cultural meta-analysis of intergroup contact and prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 9(8). 887–895.
- KERTESI G., KÉZDI G. (2010): Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételének 2006 és 2009 közötti hullámaiból (No. BWP-2010/3). Budapest Working Papers on the Labour Market. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – BCE, Budapest.
- KOENIG, A. M., EAGLY, A. H. (2014): Evidence for the social role theory of stereotype content: observations of groups' roles shape stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(3). 371–392.
- KOTZUR, P. F., FRIEHS, M. T., ASBROCK, F., VAN ZALK, M. H. (2019): Stereotype content of refugee subgroups in Germany. *European Journal of Social Psychology*, 49(7). 1344–1358.

- KUNST, J. R., KIMEL, S. Y., SHANI, M., ALAYAN, R., THOMSEN, L. (2019): Can Abraham bring peace? The relationship between acknowledging shared religious roots and intergroup conflict. *Psychology of Religion and Spirituality*, 11(4). 417–432.
- LAI, C. K., SKINNER, A. L., COOLEY, E., MURRAR, S., BRAUER, M., DEVOS, T., ... NOSEK, B. A. (2016). Reducing implicit racial preferences: II. Intervention effectiveness across time. *Journal of Experimental Psychology: General*, 145(8). 1001.
- LEE, T. L., FISKE, S. T. (2006): Not an outgroup, not yet an ingroup: Immigrants in the stereotype content model. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6). 751–768.
- LILIENFELD, S. O., AMMIRATI, R., LANDFIELD, K. (2009): Giving debiasing away: Can psychological research on correcting cognitive errors promote human welfare? *Perspectives on Psychological Science*, 4(4). 390–398.
- LOUIS, W. R., THOMAS, E., CHAPMAN, C. M., ACHIA, T., WIBISONO, S., MIRNAJAFI, Z., DROOGENDYK, L. (2019): Emerging research on intergroup prosociality. Group members' charitable giving, positive contact, allyship, and solidarity with others. *Social and Personality Psychology Compass*, 13(3). e12436.
- MIZE, T. D., MANAGO, B. (2018): The stereotype content of sexual orientation. *Social Currents*, 5(5). 458–478.
- MONTEITH, M. J. (1993): Self-regulation of prejudiced responses: Implications for progress in prejudice-reduction efforts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(3). 469–485.
- MORRISON, M. A., PARKER, K. M., SADIKA, B., SAMEEN, D. E., MORRISON, T. G. (2021): 'News-worthy enough?' Media framing of Canadian LGBTQ persons' sexual violence experiences. *Psychology & Sexuality*, 12(1–2). 96–114.
- MOSS-RACUSIN, C. A., VAN DER TOORN, J., DOVIDIO, J. F., BRESKOLL, V. L., GRAHAM, M. J., HANDELSMAN, J. (2014): Scientific diversity interventions. *Science*, 343(6171). 615–616.
- NADLER, A., HALABI, S. (2006): Intergroup helping as status relations. Effects of status stability, identification, and type of help on receptivity to high-status group's help. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(1). 97–110.
- OROSZ, G., BÁNKI, E., BÖTHE, B., TÓTH-KIRÁLY, I., TROPP, L. R. (2016): Don't judge a living book by its cover. Effectiveness of the living library intervention in reducing prejudice toward Roma and LGBT people. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(9). 510–517.
- PÁL B., ÖRKÉNY A. (2014): *Érzékenyítő programok a középiskolában*. Nem publikált kutatás.
- PALUCK, E. L. (2006): Diversity training and intergroup contact. A call to action research. *Journal of Social Issues*, 62(3). 577–595.
- PALUCK, E. L., GREEN, D. P. (2009): Prejudice reduction. What works? A review and assessment of research and practice. *Annual Review of Psychology*, 60(1). 339–367.
- PALUCK, E. L., PORAT, R., CLARK, C. S., GREEN, D. P. (2020): Prejudice reduction. Progress and challenges. *Annual Review of Psychology*, 72. 533–560.
- PARK, B., ROTHBART, M. (1982): Perception of out-group homogeneity and levels of social categorization. Memory for the subordinate attributes of in-group and out-group members. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(6). 1051–1068.
- PETTIGREW, T. F., TROPP, L. R. (2006): A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5). 751–783.

- POLROM REPORT (2020): *Evidence-Based Methods to Effectively Combat Antigypsyism in the Changing Political Climate of Europe*. Institute for Research in Social Communication, Slovak Academy of Sciences and Eötvös Loránd University. polrom.eu (Letöltés ideje: 2021. április 27.)
- QUATTRONE, G. A., JONES, E. E. (1980): The perception of variability within in-groups and out-groups. Implications for the law of small numbers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(1). 141–152.
- RADKE, H. R., KUTLACA, M., SIEM, B., WRIGHT, S. C., BECKER, J. C. (2020): Beyond allyship. Motivations for advantaged group members to engage in action for disadvantaged groups. *Personality and Social Psychology Review*, 24(4). 291–315.
- REGAN, D. T., TOTTEN, J. (1975): Empathy and attribution. Turning observers into actors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(5). 850–856.
- RICHARDS, Z., HEWSTONE, M. (2001): Subtyping and subgrouping. Processes for the prevention and promotion of stereotype change. *Personality and Social Psychology Review*, 5(1). 52–73.
- ROSE, T. (1994): *Black noise. Rap music and black culture in contemporary America*. Vol. 6. Wesleyan University Press, Hanover, NH.
- ROTHBART, M., JOHN, O. P. (1985): Social categorization and behavioral episodes. A cognitive analysis of the effects of intergroup contact. *Journal of Social Issues*, 41(3). 81–104.
- RUDMAN, L. A., ASHMORE, R. D., GARY, M. L. (2001): “Unlearning” automatic biases. The malleability of implicit prejudice and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5). 856–868.
- SAGUY, T., TAUSCH, N., DOVIDIO, J. F., PRATTO, F. (2009): The irony of harmony. Intergroup contact can produce false expectations for equality. *Psychological Science*, 20(1). 114–121.
- SHNABEL, N., NADLER, A. (2008): A needs-based model of reconciliation. Satisfying the differential emotional needs of victim and perpetrator as a key to promoting reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(1). 116–132.
- SKORINKO, J. L., SINCLAIR, S. A. (2013): Perspective taking can increase stereotyping. The role of apparent stereotype confirmation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(1). 10–18.
- SÍK E, SIMONOVITS B, SZEITL B. (2016): Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *REGIO, Kisebbség Kultúra Politika Társadalom*, 24(2). 81–108.
- SIMONOVITS, G., KEZDI, G., KARDOS, P. (2018): Seeing the world through the other’s eye. An online intervention reducing ethnic prejudice. *American Political Science Review*, 112(1). 186–193.
- SINK, A., MASTRO, D., DRAGOJEVIC, M. (2018): Competent or warm? A stereotype content model approach to understanding perceptions of masculine and effeminate gay television characters. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 95(3). 588–606.
- SIY, J. O., CHERYAN, S. (2016): Prejudice masquerading as praise: The negative echo of positive stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(7). 941–954.
- SZEKERES, H., BRUNEAU, E., KTEILY, N., TROPP, L. R., KENDE, A. (é. n.): Dimensions of Prejudice Towards Roma and In/Effective Prejudice-reduction Interventions. Kézirat előkészületben.

- SZEKERES, H., LANTOS, N., NYÚL, B., FARAGÓ, L., KENDE, A. (é. n.): The Interplay of Perspective Taking Ability and Perspective Taking Intervention on Prejudice Reduction. Kézirat előkészületben.
- TEIDELT A. M., GREGOR A. (2017): Három budapesti érzékenyítő program a gender és az interszekcionalitás fényében. Nem publikált kutatás.
- TODD, A. R., GALINSKY, A. D. (2014): Perspective-taking as a strategy for improving intergroup relations: Evidence, mechanisms, and qualifications. *Social and Personality Psychology Compass*, 8(7). 374–387.
- TODD, A. R., BODENHAUSEN, G. V., RICHESON, J. A., GALINSKY, A. D. (2011): Perspective taking combats automatic expressions of racial bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(6). 1027–1042.
- TODD, A. R., BODENHAUSEN, G. V., GALINSKY, A. D. (2012): Perspective taking combats the denial of intergroup discrimination. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(3). 738–745.
- TROPP, L. R., PETTIGREW, T. F. (2005): Differential relationships between intergroup contact and affective and cognitive dimensions of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(8). 1145–1158.
- VÁRADI, L. (2014): *Youths trapped in prejudice: Hungarian adolescents' attitudes towards the Roma*. Springer Science & Business, Wiesbaden.
- VASILJEVIC, M., CRISP, R. J. (2013): Tolerance by surprise. Evidence for a generalized reduction in prejudice and increased egalitarianism through novel category combination. *PLoS One*, 8(3). e57106.
- VESCIO, T. K., SECHRIST, G. B., PAOLUCCI, M. P. (2003): Perspective taking and prejudice reduction: The mediational role of empathy arousal and situational attributions. *European Journal of Social Psychology*, 33(4). 455–472.
- WALTON, G. M. (2014): The new science of wise psychological interventions. *Current Directions in Psychological Science*, 23(1). 73–82.
- WALTON, G. M., WILSON, T. D. (2018): Wise interventions. Psychological remedies for social and personal problems. *Psychological Review*, 125(5). 617–655.
- WILDER, D. A. (1986): Social categorization: implications for creation and reduction of intergroup bias. In Berkowitz, L. (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*. Volume 19. Academic Press, New York, NY. 239–355.
- WILSON, J. (2000): Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26(1). 215–240.
- WOLSKO, C., PARK, B., JUDD, C. M., BACHELOR, J. (2003): Intergroup contact. Effects on group evaluations and perceived variability. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1). 93–110.
- ZINGORA, T., VEZZALI, L., GRAF, S. (2020): Stereotypes in the face of reality. Intergroup contact inconsistent with group stereotypes changes attitudes more than stereotype-consistent contact. *Group Processes & Intergroup Relations*. doi: 10.1177/1368430220946816
- ZOU, L., CHERYAN, S. (2015): When whites' attempts to be multicultural backfire in intergroup interactions. *Social and Personality Psychology Compass*, 9(11). 581–592.
- YABLON, Y. B. (2012): Are we preaching to the converted? The role of motivation in understanding the contribution of intergroup encounters. *Journal of Peace Education*, 9(3). 249–263.